

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YAYINLARI

TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI
M. CİHAT ÖZÖNDER
ARMAĞANI

Editör
Doç. Dr. Hayati BEŞİRLİ

Ankara / 2012

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YAYINLARI

© Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2012.

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınlarının tamamının veya bir kısmının yayıncının yazılı izni olmadan herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır. Yayınların fikri sorumluluğu ve imlâ tercihi yazarlarına aittir. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınlarında yer alan başka kaynaklardan alınmış tablo, resim ve benzeri şeylerin yasal kullanım sorumluluğu yazarlarına aittir.

Beşirli, Hayati (Ed.)
M. Cihat Özönder Armağanı / Hayati Beşirli
VIII+320 s. 24 cm.
ISBN 978-975-456-109-8
1. M. Cihat Özönder - Biyografi 2.Sosyoloji

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YAYINLARI TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI ARMAĞAN DİZİSİ 04

Genel Yayın Editörü
Prof. Dr. Dursun YILDIRIM

Eser Hakem Kurulu
Prof. Dr. Mustafa TURAN
Doç. Dr. Mustafa ALKAN
Doç. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ
Doç. Dr. Bülent GÜL
Doç. Dr. Tevfik ERDEM
Yrd. Doç. Dr. Osman ŞİMŞEK

Kapak ve Sayfa Tasarımı
SEMETEYHAN

İletişim Adresi
Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
Bahçelievler, 7. Cad. 17. Sok. Nu. 38, 06490 Ankara / TÜRKİYE
Tel: (00 90 312) 2133100 **Belgegeçer:** (00 90 312) 2134135
Genel ağ: <http://www.turkkulturu.org.tr>
e-posta: tkaedernegi@hotmail.com

M. Cihat Özönder Armağanı, Öncü Basımevi'nde 500 adet basılmıştır. (Kazımkarabekir Cad. 85/2 İskitler/ANKARA Tel: 3843120)

Ankara /2012

DOĞU ANADOLU'DA KARA İYELER VE ONLARA DAİR HALK İNANMALARI*

Yaşar KALAFAT
Halkbilimci

GİRİŞ:

Bu bildiride “iye” tanımlamaları yapılacak “iççe” ile iye arasındaki ortaklıklar ve farklılıklar üzerinde durularak onların; nerelerde, hangi hallerde ve şekilde görülüp ne tür etkinlik gösterdikleri konularında bilgi verilip ve onlardan korunmak ve kurtulmak yöntemlerine dair halk inançları anlatılacaktır.

Anadolu Türk kültür coğrafyası, bilhassa bu bölgede doğu-batı ve kuzey-güney istikametinde süreklilik arz eden ve kadim dönemlerden başlayan inanç göçüne tabi olmuş, bu hareketlilik halk inanmaları zemininde bir yumak oluşturmuştur. Bu mitolojik doku bölgenin semavî dinlerine rağmen varlığını sürdürmüş, çok kere de bu dinlerin inanç giysilerinin rengini de alarak kendilerini bu dinlerin sistematüğinden yola çıkarak bu dinlerin terminolojisi ile anlatır olmuşlardır. Bu doku perdesinin aralanmasında iye ve iççe kapsamına giren inanç temaları anahtarlardan birisi olabilirler. Böylece halkın manevi hayatına dair edinilen bilgiler artırılıp onun yalın gözle görünemeyen yüzünün tanınması mümkün olabilir. Bu suretle kuzeyden ve doğudan gelen inançların sistematüğünün çalışılmış olmasına ve Semavî dinlerin yapılarının ilahî kitaplarından bilinmelerine rağmen, halkın inançlarında varlığını sürdüren bu nesnel korku, telaş, tedirginlik yaratabilmekte buna bağlı olarak da çareler üretilmektedir.

İlgili edebiyatta, diğer tanımlamalarının yanı sıra daha ziyade **kara iyeler** olarak giren ve adeta **ak iyeler** düalizmi ile varlıkları ve etkinlikleri anlatılan bu görünmeyen varlıkların bilinmelerine çok kere sözlü edebiyat kaynaklık etmektedir. Bunlardan bir kısmına bir dereceye kadar modern tıp kendi alanı bakımından açıklık getirirken, haklarındaki bilginin henüz yeterli olduğu söylenememektedir. Bunların özel isim almaları, çok kere yerel dillerle ve daha ziyade de ölü dillerden kaynaklanmaktadır. Bu hal aynı varlığın farklı isimler alabilmesine yol açarken, bunlar aynı zamanda beden ve ses de değiştirebilen canlılardır. Gösterdikleri değişik fonksiyonlar onların bu hallerine göre de isim alabilmelerine yol açabilmektedir. Böylece isimleri, özellikleri ve etkinlikleri ile sınıflandırılmaları güçleşmektedir. Buna, bazı iyelerin aile fertlerinin mesela çocuklarının isim almaları da eklenince alt başlık sayısı artmaktadır.

Bu bildiride, yaşamın değişik dönemlerinden farklı bölgelerden derlenilmiş kara iyeler içerikli inanmalardan hareketle konuya ışık tutmaya çalışılmış olmakla beraber, nehir, dağ¹, toprak, kaya, gökyüzü ve bilhassa orman ile ilgili kara iyelerin de olduğu bilinmektedir. Bu çalışmamız daha ziyade iyeleri tanımlama niteliğinde olacak ve Doğu Anadolu öncelikli olma özelliğini taşıyacaktır.

* Bu çalışma VIII Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi için hazırlanmış, Kültür Bakanlığı'nın sempozyum bildirilerinin kitap olarak basılmayacağı açıklamasını yapması üzerine bazı ilavelerle tekrar düzenlenmiştir.

¹ **Kolga Kişi**; Dağ ve nehirleri koruyan ailesi olan bir koruyucu iyedir.

Sınırlamayı bir bölgeyi ele alarak yapmak zorundaydık. Zira sadece Tatar Türk halk inançlarında 20 civarında kara iye, isimleri ve özellikleri ile tanıtılmıştır². Ayrıca ak ve kara iye gibi hayırhah ve şer olmayan iyeler de ve bunların aile fertlerinin de isimleri vardı³ ve nihayet erkek ve dişi iyelerin⁴ yanı sıra bu iki cinsiyeti bir arada temsil eden **Şelma/Şılma** gibi iyelerin de varlığı tespit edilmiştir. **Sarı Saç** ve **Balk** gibi bazı iye cinsleri de insanlarla aile hayatı oluşturmak isterler.

Kara iyeler, yardımcı iyeler, ak iyeler veya yer iyeleri, gök iyeleri gibi İye inanmaları, İnanç sisteminin bir parçasıdır. Sistemi anlatmadan ve onun içerisinde iyelerin yerini belirlemeden, iyeye getirilecek tanım ve buradan, hareketle kara iye üzerinde açıklama yapmak oldukça zordur.

İyelerin fonksiyonlarından hareketle tanımları yapılacak olursa ve ak iyelerin yararlı ve kara iyelerin de zararlı oldukları tanımı getirilmesi durumunda, ak iyelerin yararlarını esirgemeleri ve kara iyelerin de zararlı güçlerini yönlendirmemeleri halinde, ortak taraflarının olduğu durumu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda iyeleri fonksiyonları esas alınarak mı tasnif etmeli? Zira kendisine saç yapılarak zararından Korunulan kara iye ile kendisine saç yapılarak yararı sağlanan ak iye yapılanması ile karşı karşıyayız.

Kara iyelerin ismindeki “kara” ön eki de anlamlı olmalı. Taşıdıkları özellikler mi, onlara kara sıfatını vermiştir? Kara sıfatının yas, keder ve ölüm gibi anlamlara da sembol oluşu bu iyenin özelliğinden mi gelmektedir? Kara kavram ve anlam boyutları ile incelenmiştir.⁵ Efsanelerde kara renginin üstlendiği işlev, karanın siyahtan farklılığını gösterir özelliktedir.⁶

Kara iyelerle ilgili karakteristiklerden şunlardan bahsedilebilir;

-Farklı kara iyelerin fonksiyon alanları aynı da olabilmektedir. Bazı kara iyeler özellikle ormanı mekân olarak seçebilirken, ormanı yaşam yeri olarak seçmiş farklı kara iyeler de vardır.

-Değişik kara iyelerin ortak özellikleri de vardır. Birçok kara iye insanı aldatabilir veya birçok kara iye farklı bedenlere girebilirler. **Uylak** veya **Huylak** gibi

² Erlik iyesinin hizmetinde olan iyelere, **Kara iye** ve **Yek** adı da verilir. Yek'in anlamı şeytan demektir. Bu anlamda, bütün kötülüklerin kaynağı olan Yek, yani Şeytan, semavi dinlerde de mevcuttur. Yakut Türkleri bu iyelere, **Abaası** adını verir.²(A. İnan, a.g.e., s. 41.) Tatar Türk Mitolojisinden gelen ve bir kısmı halen yaşamakta olan bir takım iyeler vardır. Bunlar daha ziyade Karagüçler, **Sıhri Zatlar** olarak bilinirler. Bunlar; **Albastı**, **Ubır (Vampir)**, **Ubırlı Karcık (Kadın/Dişi vampir)** Yalvavız (**Ubırlı Karcık'ın 7 başlı 1 gözlü kız kardeşi**) **Meçkey (Ormanın ruhu)**, **Mıstan** veya **Mutsan** “**Meçkey'in karındaşı olup dişi bir ruhtur. Piçen** “**Ormanın ruhu Meçkey'in kız kardeşidir. Dişi orman ruhlarının hocasıdır. İnsanların Ormanda kaybolmasına yol açtığına inanılır. Sureli de bir orman ruhudur.**

³ Erliğin ayrıca Ülgen gibi çocukları olduğuna inanılır. Erkek çocuklarının adları **Karaş**, **Mattır**, **Şingay**, **Kömür Kan**, **Badis Biy**, **Yabaş**, **Temir Kan**, **Uçar Kan**, **Kerey Kan'dır**. Dokuz kızının sadece sekiz gözlüsü Kıştey Ana ile Erke Solton'un adları bilinmektedir. Görevleri oyun oynamak, insanları baştan çıkarmak, ayın sırasında kamları şaşırtmak ve görevlerini yerine getirmez hâle sokmaktır.³(A. İnan,a.g.e., s. 41.)

⁴ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara, 2010, s. 96–119

⁵ Nesrin Bayraktar, “Kavram ve Anlam Boyutunda Türklerde Kara ve Siyah”, **Uluslar arası IV. Dil, Yazın ve Değişibilim Sempozyumu Bildirileri**, Çanakkale, 17–19 Haziran 2005, s. 157–168

⁶ Sinan Gönen, “Efsanelerde Kara Renginin Görünümü”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi S. 225**

DOĞU ANADOLU'DA KARA İYELER VE ONLARA DAİR HALK İNANMALARI

bazı kara iyeler insanlarla eğlenirken, bazıları onların çıldırmalarına ve bazıları da ölümlerine yol açabilirler.

-**Meşe Adamı/Germekoçi** gibi bazı kara iyeler yarı kurt veya ayı yarı insandırlar.

-**Kamos** gibi bazı kara iyeler şekil değiştirebilir farklı kalıplara girebilmektedirler. Çok kere çeşitli hayvanların şekli ile bedenleşebilirlerken, çok büyüyüp veya çok küçülebilirler de.

-**Karabasan** gibi kara iyelerin zararından korunmak ve onlardan yararlanabilmek için, onların şapkaları kapımalı veya yakalarına iğne takılıp besmele getirilebilmelidir.

-Karabasan türü bazı kara iyelerin avuçlarının içinde bir veya üç delik olabilir.

-**Al Karısı** gibi bazı kara iyeler, sadece basacakları kimsenin gözüne görünürler.

-Bir kısım kara iyeler insanoğlu tarafından çıplak gözle görünemezler iken, bunların aynaya yansımaları görülebilir. Ayrıca insanların göremedikleri bu iyeleri bazı çiftlik hayvanları görebilirler⁷.

-Kara iyeler, insan sesini, tanıdık bir insan sesini taklit edebilmektedirler. Ayrıca kendilerine mahsus değişik sesler de çıkardıkları olur.

-Farklı kara iyeler için onun zararından korunmak adına aynı tür saçılar yapılabilmektedir.

-Farklı kara iyeler için uygulanan korunma yöntemleri de çok kere aynı olabilmektedir. Genel koruyucu olarak **demir** aksamalar, çeşitli kesici delici alet ve silahlar, iğne, soğan, sarımsak,⁸ bazen tuz çok kere Kur'an-ı Kerim ve ondan alınmış

⁷ Köpeğin kurt gibi ulumasının ölüm haberi olduğu inancı Türk kültürlü halklarda çok yaygındır. Adeta bir hayvanın başka hayvana ait sesi çıkarması, erkek hayvanın dişi ve dişi hayvanın da erkek hayvan sesi çıkarması hayır habere yorumlanmamıştır. Bu bulgu bazı hayvanların görebilmeye olduğu gibi bazı organlarının farklı gelişmiş olmaları ile izah edilebilir mi? İnsanoğlunun göremediği örneğin ölüm meleği (a.s.) bazı canlılar tarafından görülebiliyor mu? Bunların farklı cinsiyetten oluşları tepkilerinin değişik olmasına yo açabiliyor mu?

⁸ Azerbaycan Kültür coğrafyasının Türk kültürlü halklarından Karaçilerde uğurla ak uğursuzlukla adeta kara iye arasında ilişki kurulmuştur. Birçok için sağdaki organla ve sağdan başlanılarak yapılması uğur sayılır. Azerbaycan genelinde Halça / Halı dokuyanların için üzerine uğurlu birinin gelmesi istenirken, çok kere elinin boş gelmemesi **soğan** veya **sarımsakla** gelmesi istenir. Gelen kimsenin çocuk yaşta olması yani buluğa ermemiş olması terih edilir. Geliş saatinin seher vakti sabahleyin olması istenir.

Güney Kafkasya'nın Türk kültürlü halklarından Lezgilerde **soğan kabuğunun** yere atılması ve çiğnenilmesi de uygun bulunmaz.

Soğan ve sarımsağın bazı mikrop ve haşereden koruyucu olduğuna dair halk inançlarını E. Akçiçek ayrıntılı olarak incelemiştir. Biz yaptığımız bir çalışmada Türk dünyası genelinde soğan ve sarımsağın görünmeyenlere, kara iyelere karşı da koruyucu olduğuna inanıldığı tesbit ettik. Bu iki besin maddesinin; **büyü**, **nazar**, **al karısı**, **hortlak** ve **vampire** karşı da koruyucu olduğuna inanılmaktadır. Böylece, bu iki sebze mikroskopik ve ruhi zararlılara karşı koruyucu olarak kabul edilmiş olmaktadır. (Yaşar Kalafat, Türk Halk İnançlarında Zile ve Çevresi Örnekleri İle Soğan", **Bütün Yönleri İle Zile Sempozyumu**, Zile, 6-8 Ekim 2011)

Anadolu'da yayla evleri ve yazlıkların kapı çevresine haşerelerden korunmak için soğan, sarımsak ekilir. Salmaz'da mezarlığa soğan götürülür bu uygulama korunmak amaçlı olabilir.

Prizren Türk kültür coğrafyasında sünnet olan çocuğun yastığına sarımsak ve soğan asılır. Ayrıca sarımsağın püsküllü kısmı gençlerin cebinde taşınır. 21 Mart'ta Daltutan mevkiinde kız ve erkek çocuklar kol ve ayakları açık şekilde toprağa yatırılıp bir taşla suliyetleri toprağa çizilip bu şeklin baş kısmına bir sarımsak bastırılır. (Taner Kotle, Balkanlar ve Kosava'da Türk Halk İnançları")

bazı ayetler, palto gibi erkek giysisinin olduğu bilinir Bunlar daha ziyade korunacak kimsenin yattığı yerde kullanılırlar. Ayrıca eşikte **erkek at** bulundurulur, kişnemesi sağlanır ve eşikte **ateş** yakılır. Korunacak loğusasının yatağının etrafı **iple** bağlanır.

Al, Akız, Al karısı, Al Avradı gibi kara iyelerin bulunabileceklerine inanılan yerlere, halk destursuz girmek istemez. Destur getirerek korunmak ister. “Destur Bismillah” denilmesi en güçlü koruyucu olarak kabul edilir. Tuvaletler, hamamlar, eşikler, samanlıklar, ahırlar bu tür yerlerdendirler. **Cin** türü Kara iyelerin isimleri adeta **tabudur**. Bunların isimleri “üç harfliler” gibi katlanarak söylenir. Bunlardan bahsedilmiş ise “bizden irak”, “şeytan kulağıma kurşun” gibi tedbir ifadeleri de kullanılır.

- İnsanoğlunun zararına olduğu bilinen al karısı gibi iyeler, esir alındıktan sonra onu esir edip sahiplenen kimseye işgücü ve maddi varlığın yanı sıra manevi sosyal bir statü de kazandırmakta, o kimse ve ailesi badema “**ocaklı**” muamelesi görmektedir. Kara İye kapsamında olan Al karısının, kişioğlunun hükmüne demir vasıtasıyla girmesinden sonra, ak iye fonksiyonu gösterip, bereket sağlaması “**ters motifi**” veya “aksi/zıttı” özelliği yansıtmış olması tipik bir örnek olmalı.

-Aynı kara iye değişik bölgelerde farklı isimler alabilmektedirler.

-Kara iyeler, genel olarak temiz olmayan, pis kokulu karanlık veya loş yerleri, ıssız mekânları, harabeleri, yıkık değirmenleri, sapa yerleri seçmektedirler. Dere ve çay kenarlarını mekân tutmuş kara iyeler de vardır. Gayri meskûn ören yerleri yurt tutmuş kara iyelerin mekânları, çok kere **Şeytan Kalası, Şeytan Kayası, Cinli Yarma, Cin Toyu, Cin Sofrası, Cin büyü, Ecinli/Cinli Mağara** gibi cinli şeytanlı isimlerle alınırlar⁹

-Kara İyelerin gün içerisindeki etkinlik saatlerinin, dar vakit veya şer vakti diye bilinen akşama doğru olan saatlerdir¹⁰.

Obir veya **Hortlak** olarak bilinen kara iye mezarından çıkıp evinin önünde gece bağırma başlayınca tereklerden soğanlar dökülmüş. Ayrıca Obirden kurtulmak için onun mezarına pelit kazığı ile bir sepet çakılmış. Soğanın da sarımsak hatta turp gibi bazı kara iyeler karşısında koruyucu niteliğe sahip olduğuna inanılır.

Soğanın yemek destanlarındaki yeri “paşa” ıktır:

Soğan paşa olmuş gözlük gözünde

Elma memur olmuş aylık izinde

Reçel inzibat mı durmaz sözünde

Askeri doyuran bulgur pilavı

⁹ **Şeytan Kalesi:** Çıldır'ın Rabat köyü yakınındadır. Eskiden burada cin veya şeytan olduğu söylenen bir şey görünmüş, halk buradan geçince ürperir. (Bu kalenin diğer ismi **Albız** kalesidir. 1060 yılında Türkler tarafından yapılmış adına İblis Hisarı veya Albız Kalesi denilmiştir.)

Şeytan Kayası: Ardahan'ın Ölçek köyünde Şeytan Kalesinde bir de Şeytan Kaya mevkii vardır. Bu mıntıkada gece kalmaz. Cin ve perilerin zarar verebileceğine inanılır.⁹

Ecinli (Cinli) Yarma: Çıldır Arpaçay arasında Yalınlar köyünün karşısında üçüncü Yarma mevkiiinde cin türünden bir şeyler görünmüştür. Buraya Ecinli Yarma denir ve buradan sakınılır.

¹⁰ Bu tür şeylerin gün batımından sonra verilmemesi, gün / güneş kültü ve gün ile ilgili inançlarla ilgili olmalı. **Gün** battıktan sonrası için **şer vakti vak** olarak bilinir. Birçok şey yapılmaz veya sınırlanır. Kara iyelerin aktif oldukları dönem olarak bilinir. Kara iyeler ışığı değil karanlığı faaliyetleri için daha uygun bulmaktadırlar. Süt, un ve benzeri besin maddelerine Ağağartı tabir edilir ve Azerbaycan Türk kültür coğrafyasında çok yaygın bir inançtır. Diğer Türk kültürü halklarda da bu benzeri inançlar vardır. Anadolu Türk Kültür Coğrafyasında süt, sirke, hamur gibi mayalanan ve mayalanarak artan gıdalar da akşamdan sonra verilmek istenilmez.

DOĞU ANADOLU'DA KARA İYELER VE ONLARA DAİR HALK İNANMALARI

-Kara iyelerin genel imha edicileri olarak gürültü, tok madeni ses, silah sesi bililir.¹¹

-Kara iyeler daha ziyade zayıf karakterli, yalnız yaşayan, psikolojik sorunları olan kimseleri seçerler. Buluğ çağından gençlerle ünsiyet kuran onlarla aile oluşturmak isteyen, onları sahiplenen kara iyeler de vardır. Tatar Türk mitolojisindeki **Sarı Seç/Sarı Saç** ve **Balk** isimli kara iyelerde olduğu gibi, bunlar karşı cinsten insanoglu ile ilişki kurabiliyor

-İnsanları olduğu gibi, defineleri de sahiplenebilen kara iyeler vardır. Bu tür yerlere ulaşılabilmesi, bu güçlerden icazet almakla mümkün olduğuna inanılır.¹²

-Bazı Kara iyeler insanlara olduğu gibi, onlara ait olan canlı varlıklara da zarar verirler. Mesela **At Binen Cin** örneğinde olduğu gibi, bunlar gece bağlı haldeki atları ahırda binerek yorarlar. Bazı yörelerde bu tür kara iyelerin özel oldukları ve sadece atlara musallat olduklarına inanılır. **Şıvat**, al karısının diğer ismi değil ise böyle bir kara iyedir.

-Bazı kara iyelerin, sahiplenerek çocuklarının yaşamaması gibi zarar verdikleri kimseler, bu tür zararlardan korunabilmek için, kara iyelerin zarar veremedikleri çok çocuklu ailelerin, beşik türü eşyalarını kullanmak suretiyle bu iyelerden korunmak isterler.¹³

Çıldır'da ikindi ile akşam vakti arası "dar vakit" olarak bililir. Bu saatlerde yemek yenilmez. Bu saatlerde öbür dünyada ölümlere yemek dağıtıldığına inanılır.¹⁰ Bu saatlerde yemek yiyenlerin, ölümlerinin aç kalacağına inanılır. Bize göre güneşin batma saatine tekabül eden dönemde yemek yenilmemesi, güneşe duyulan saygının bir sonucudur.

¹¹ Karaçilerde gelinin **bereket** getirmesi için onu aparanda / götürende eline pul / para koyarlar ve bu parayı eline bağlarlar. Ayrıca kondora / Eşiğe tabak koyarlar ve gelinin onu sındırmasını / basarak kırmasını isterler. Para gelinin sağ eline konur ve tabağı sağ ayağı ile kırması istenir. Eşikte tabak ve testi kırarak ses çıkarmak suretiyle kara iyeleri def etmek inanç ve uygulaması çok yaygındır.

Sahurlarda gelin attan veya arabadan indikten sonra bey veya vekili havaya 3 defa ateş eder. Bununla amaç **bed kuvvelerin** merasim alanından uzaklaştırılmalarının sağlanmasıdır. (Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları V-VI, Dedem Korkut Yukarı Eller, Lalezar**, Ankara, 2008, s. 233–239) Kara iyelerin uzaklaştırılmaları amacıyla çeşitli gürültü çıkarıcı uygulamalar yapıldığı burada da görülmektedir. Tahtaya vurarak ses çıkarıp 'şeytan kulağına kurşun' deilmesi, gelinin ayağı ile tabak sındırması, ay veya güneş tutulunca **kazandibi** dövülmesi bunlardan bazılarıdır.

Türk halk kültür anlayışında gürültü yapma daha ziyade kara iyelerin gitmelerini, tesirlerini yitirmelerini sağlamak için yapılır. Mesela ay ve güneş tutulmalarındaki gürültü uygulamasının buna dönük olduğu bililir. Avşar'larda yağmur duası için yapılan uygulamanın yorumunda **kara iyelerin** kovulması amaçlı değil **ak iyelerin çağrılmaları** mahiyetinde olmuştur. Avşarlardaki tespitte adı geçen **yağışın iyesi** tanımlaması bize yağışla görevlendirilmiş melek çağırımını yaptı. Halk inançlarında yere inen her yağış tanesinin bir meleğin sırtında indiği inancı vardır

¹² **Sahipli Define**: Çıldır'ın Karahan köyünde halkın sihirli olarak kabul ettiği ve define olduğu söylenen bir mahal vardır. Çıldır ve Arpaçay'ın muhtelif bölgelerinde de bu tür yerler vardır. Halk bu tür yerlere "**sahipli**", "**ecinli**", "**cinli**", "**perili**" demektedir. Bu tür yerlerde define arayan kimselere çeşitli hayvanlar görünür ve bunlar arayanlara saldırırlar. Korunmak için korkmamak gerekir.

¹³ Talişlerde çocuğu yaşamayan anne, çocuğunun yaşamaması için çocuğunu çok çocuklu anneye bir merasimle sembolik olarak satar. **7 oğlu** olan anneye hiç oğlu olmayıp sadece kızı olan anne, ölmesi beklenen oğlunu gizlice verir. Çocuğu alan anne o çocuğun **manevi anne** si olur. Çocuğu yaşamayan aile çocuğu yaşayan aileden ödünç **beşik** alır.

Bu satışta satın alan kara iyelere veya çocukların ölümüne yol açan kara iyeye karşı mukavemeti olan anne tipidir. Çocuk satıldıktan sonra yeni sahibi tarafından koruma altına

Bu ve benzeri şartlar altında kara iyeler nasıl tasnif edilebilirler. Kara İyeleri isimlendirerek bir sınıflamaya tabi tutan bir çalışmaya henüz rastlamadık. Semavî dinlerin kendi sistematiği için geliştirdikleri tanımlamalardan hareketle, bir ironi ile kara iyeler tanım ve tasnife tabi tutulabilirler mi? Bu biraz başka bir dilin gramer kuralları ile başka bir dili okuyup yazmak gibi olmaz mı?

Esasen konu sadece iye konusu ile sınırlı değildir. Türk kültürlü halkların kendilerini ve bir birlerini tanımaları ve tanıtılabilmeleri için, halk inançlarının arkasındaki perdenin aralanması zarureti vardır. Yaşanılan kitabı dine aykırılığının belirtilmesinden hareketle, tanımadığınız halkınıza aydın olarak yardımcı olamazsınız.

Bu noktada, tezahürleri sağlık içerikli sorunlar olarak görülebilen kara iye insan ilişkilerini takip ederken, sağlık ve din bilimleri disiplinleri ile koordine gereği vardır.

“Tıbben doğum sonrası depresyonu olarak tanımlanan (Postnatal depresyon) un halk bilimindeki karşılığının ve izlerinin alkarısı inanışıyla benzerlikler gösterdiği söyleyebiliriz.”¹⁴

Kara ve ak iyelerin kara ve ak oluşlarının irdelenmesi kara ve ak renkleri ile ilgili olmalı. Kara ve ak renkleri bir takım güçlere isim olabilmışler ise neden bu güçlere bu kelimeler sıfat olmuşlardır. Şüphesiz bir kara iye ismi kara olduğu için bu özelliklerini sergilememiştir. Bu özellikleri nedeniyle, ona kara sıfatı uygun görülmüştür. Örnekleme gerekir ise, karanın yas üzüntü rengi oluşunun sebebi üzüntüye yol açan faktördendir. Bir güç ki, o ölüme, sakatlığa, çarpılmağa yol açar, onun simgesi olan kara, eserine de isim olarak yansır. Böylece kara ile tanımlanan Kara Gün'den Kara Bayram'a, Kara Yer'den Kara Baht'a Kara Kediye¹⁵ kadar karalı ne var ise, onun isim alışında kara iyenin “kara”lık boyutu aranılabilir. Kara budun, Kara Han'ı çıkarmadan evvel, onu kara ve hükümdar ailesini de ak budun kılan ne idi? Böylece söylenilebilecektir ki halkın renk estetiğinin mitolojik derinliği ile, iyeler algılayışının yok sayılmayacak kadar çok önemli bir bağı vardır¹⁶.

alındığı inancı vardı. Bu inanç ve uygulama, çocuk satma Anadolu Türk kültür coğrafyasında da vardır. (Yaşar Kalafat, *Avrasya Türk Halk Sufizmi-1 (Kırgızistan — Özbekistan-Türkmenistan)* Ankara, 1997)

¹⁴ Hatice Kübra Uygur Ak, “Postnatal Depresyonun Halk İnanışındaki Karşılığı: Alkarısı Midyat Örneği”, *Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, VIII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi (22-24 Kasım 2011) İzmir*

¹⁵ Yaşar Kalafat, “Türk Halk İnançlarında Hayvan”, *Av. Süleyman Kazmaz Armağanı, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, Ankara, 2009, s.261-293*

¹⁶ Türk yön bilgisinde Kara renk, kuzeydir. Karadeniz örneğinde olduğu gibi halkımızın coğrafyayı adlandırışında bunu görebiliyoruz. Kuzey, soğukun, kışın, titretenin, istenilmeyen bir gerçeğin rengidir. Kara, kuvvetli, kaba kuvveti olan, kuvveti ile yıldırabilen anlamına da gelmektedir. Bir işi kara düzen yapmak, kara kucakla halletmek gibi. Karanın bu anlamında sanıldığı gibi farklılık yoktur. Bektaşî Babası Kara Donlu Can Baba örneği, Kara'nın siyahtan farklı, tasavvuf yüklü bir kelime olduğunu göstermektedir. “Karaçalı gibi araya girdi” denildiğinde, çalya istenilmeyen ve fakat etkinliği kabul edilen bir sıfat yüklenilmektedir. Ak Koyunlu adının Ak'ında olduğu gibi, Kara Koyunlu adında da etkinliği kabul edilmiş bir güç saklıdır. Halk inançlarında Kara, çok kere varlığı kabul edilen ve fakat makbulden sayılmayan bir sıfattır. İslâmiyet'e karşı geldiği için Oğuz Han'ın babası, Kara Han olarak nitelendirilmişti. Kara sıfatına rağmen, o bir Han'dı. Kara'daki kuvvet, daha ziyâde toleranssız, amansız, belki de gaddar bir kuvvetti. Dede Korkut'taki “Kara Donlu Kâfir”, “Kara Tunguz Damı” tanımlarında olduğu gibi.

DOĞU ANADOLU'DA KARA İYELER VE ONLARA DAİR HALK İNANMALARI

Konunun ayrıntısına girmeden açıklanması gereken diğer bir husus ise, iye inancının ön plana çıktığı sistemlerde, iyeler sisteminin koordine ve murakabesini kim ve nasıl yapıyordu. Sistemin başında Gök Tanrı vardı. Gök Tanrı inancı ile İyeler sistemi inancı yaşıt mı idi? Kut veren kut alan Gök Tanrı, yetkilendirdiği iyelere sorumluluk da yüklemiş olmalıydı. İnsanlar için tabular olabildiği gibi, iyesinin olduğuna inanılan hayvanlar, bitkiler ve cansız bilinenler için de tabu olmalıydı. Tös, Ongun veya Totem'e de gücünü veren veya aralarında güç sıralaması ve güç kullanma sınırlaması yapan bir yapılanma gerekiyordu.

Kara İyeler, kara güçlerin bağlı oldukları Erliğin farklı ortamlarda, değişik etkinlikler için görevlendirilmiş yardımcılarıdır.¹⁷

Kara, aynı zamanda kararlı, sabit, değişken olmayan anlamını da karşılıyordu. Kara Samsun, Kara Maraş tanımlamalarındaki Kara, esas, değişmeyen anlamındadır. Bu içeriği ile de Kara kelimesinin anlamı diğer anlamlarını tamamlar mahiyettedir.

Kara, çok kere yer rengi iken, Semerkant gibi Türk şehirlerinde Ak ve Gök renklerinin yas rengi oluşu ayrı bir irdeleme konusudur. Halk edebiyatımızda "Ak çuha ağı kalsın", "Akımız göze gelir", "Donun ağdı üzerlik", "Kalmışam karayerde", "Düşmesin kara yazı", "Bayramı kara gelmesin", "İndi geyin kara gel", mısralarında, Kara gün, Kara yer, Kara bayrak, ölümün, yasin, istenilmeyenin ifadesi olmuştur. Ölüm yaşamın bitişi, Ak'ın kararması, Kara yerin üstünden altına geçiştir. Bengü Taş yazıtlarında Mavi Gök ve Yağız Yer yaratıldığında, Yağız Yer, Kara topraktır. Erliğin Yağız yer ile ilişkisini anlatmıştık.

Ebulfez Elçibey, Kara ile Ak'ın Boz'da senteze ulaştığı, Bozkır ve Alaca'nın Türk cihan hâkimiyeti mefkûresinin rengi olduğu kanaatindedir. O, Boz kurt, Kır at ve Alageyikteki renk sıfatlarının, Ak ve Kara'nın bir arada mütalâa edilmesinin bir tezahürü olduğu düşüncesindedir.

¹⁷ **Erlik:** Kök Türk çağı yazıtlarında bu iye hakkında açık bir ifade mevcut değildir. Çin kaynaklarının verdiği bilgiler arasında da bu iyeyle rastlanmamıştır. Ancak, bazı bilim adamları arasında erklig kavramının Erlik'e işaret ettiği konusunda tartışma mevcuttur. (S. Divitçioğlu, **Kök Türkler**, s. 55-56; A. İnan, a.g.e., s. 39; E. Esin, a.g.e., s. 5-33.) Bizce, Erlik, Yağız Yir ile ilişkilidir. Çünkü, Yağız Yir kavramı, Türklerde yeryüzünü değil, yeraltını göstermektedir. Kara toprak altıdır, kara sular yeraltındadır. Türklerin onu, yirilig/irilig/erlik, yani yer altında olan, oraya ait olan şekilde tasavvur etmeleri daha mantıklı ve yerinde bir yaklaşım olur düşüncesindeyiz. (Manas Destanı'nda yer alan Ertöştük, bu adı yer altında da gezip dolaşma gücüne sahip olduğu için aldığı düşüncesindeyiz. Erlik veya E/irilig Han da aynı anlamda bir unvandır. Yerin altına ait han anlamı taşımaktadır.)

Yaratıcıya karşı geldiği için, oraya sürülmüştür. Bu inanç, günümüzde, Altay Türkleri arasında yaşamaktadır. Türk inançları ile ilgili araştırmalarıyla ün yapmış rahmetli A. İnan, Erlik iyesini şu şekilde tasvir etmektedir:

"Erlik, insanlara her türlü kötülükleri yapar; insanlara ve hayvanlara türlü türlü hastalıklar göndermek suretiyle kurbanlar ister. İsteddiği kurban verilmezse, musallat olduğu obaya veya aileye ölüm ve felâket ruhlarını (iyelerini) gönderir. Öldürdüğü insanların canlarını yakalayarak yer altındaki karanlık dünyasına götürür, kendisine uşak yapar." (A. İnan, a.g.e., s. 40-41.)

A. İnan'ın bu tasvirinden, Erlik'in aynı zamanda, semavî dinlerde yer alan Azrail (a.s.)'in fonksiyonunu da yüklenmiş olduğunu görürüz. Ölüm Meleği diye bilinen Azrail'e, insanoğlu, inançlarına rağmen, günümüzde de biraz soğuk bakar. Ancak o, yaratıcının emrini yerine getiren durumundadır. Ancak, Erlik, insanları kötü yola sevk etme, onlara fenalık etme, hastalık gönderme, canlılara musallat olma fonksiyonları ile Ölüm Meleği'nden de ayrılmaktadır. Erlik, emrinde kötülükleri ifa edecek kendi karakterinde iyelere sahiptir. Bunların da yaşadığı yer, karanlık dünyası olan yeraltıdır, kara yerdir. Nitekim Altay Türklerinin inancına göre, her insanın sağında Yayıçı adı verilen iyilik iyesi, sol omuzunda Erlik'in gönderdiği kötülük iyesi Kara iye vardır. Doğumdan itibaren, doğan kişinin yaptığı iyi ve kötü işleri kaydederler; Ak iye, kişiyi iyi yola, Kara iye ise kötülüklerle sürüklemek ister. Ölüncü, önce Erlik önünde yaptıklarının hesabı görülür. Yani, yeraltına indirilir. Tıpkı gömülme ve sual melekleri inancı gibi. Burada, iyilikler ağır basarsa, Erlik ona dokunamaz ve Yayıçı denen ak iye onu alıp göğe çıkarır. Aksi halde, orada kalır ve cezasına uygun yere Erlik tarafından gönderilir. Bu inanç,

Anadolu'da ve Türkmenistan'da kara ve ak yün iplikten örülmüş kordonun insanları, hayvanları ve halı gibi kıymetli eşyayı nazardan koruduğuna inanıldığını biliyoruz. Artvin yöresindeki bir efsaneye göre, birisi Ak diğeri Kara olan iki koçu bulunan bir kahraman, Kara koçun kılını Ak koçun kılına sürünce de, yedi kat yerin altına inebilmektedir. **Ak koçun kılını Kara koçun kılına sürünce de yerin yedi kat üstüne çıkabilmektedir.** Halk inançlarında kara ve ak iplik gözdeki kara ve ak kısımları sembolize etmektedir. Böylece göz değmesini önleyen bir güç oluşmaktadır.

Özellikleri İle Kara İye Örnekleri:

Alkarısı:

Türk Dünyasının hemen her yerinde görülen ve günümüzde de tüm etkinliğini sürdürdüğüne inanılan bu iye, adeta Umay koruyucu iyesinin zıddıdır. Üremenin ve çoğalmanın düşmanı gibidir. Daha çok yeni doğum yapan loğusa kadınlara ve yeni doğan çocuklara musallat olduğuna inanılır.¹⁸ Türk Dünyasında bu iye, muhtelif adlarla anılır.¹⁹ Türk boylarında ise, bu iye, **Kara Albastı** ve **Sarı Albastı** şeklinde, farklı iki iye olarak tasavvur edilir.²⁰

uçmak/cennet veya cehennem/tamuğ inancının bir tezahüründen başka bir şey değildir, düşüncesindeyiz. (W.Radloff, a.g.e.,s. 6-7.)

Yörede ve günümüzde çok yaygın olan, “yere giresice, yerin altına batasica” (M. Yardımcı, “Manas Destanında Geçen Halk Kültür Değerlerinin Günümüzdeki izleri” **Erciyes**, Sayı 225, Eylül 1996, s. 8-11.”toprak aldı gizledi” ve “tora toprak gizledi” tabirleri ile Erlik iyesi inancının kalıntıları arasında bir bağ olması uzak bir ihtimal değildir.

Altay Türklerinin inançlarına göre, Erlik, tabiatı icabı kendisine arık, sakat ve hasta hayvanlardan kurban sunulmasını istemiş ve bundan hoşlanırmış.

Başlangıçta görülmeyen bu oğul ve kız iyelerin Türk inançlarına çevre halkların tesiriyle girmiş olabileceği ihtimali akla en uygun olanıdır.¹⁷ (Semavî dinlerin dışında kalan Budizm Lamaizm gibi dinlerde diğer dinlerin tesiri olmalı. Bu konuda bkz. Manguş Marina, “Tuvalarda Tabiata ibadet”, **Türk Dünyasının Sosyal Kültürel ve Ekonomik İlişkileri Kurultayı**, 20 Ekim 1991 Kayseri; H. Güngör. “Orta Asya'da Mani Dininin Yayılması ve Türk Kültürüne Etkisi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul, Ekim 1989, Sayı 62, s.199–213.) Uygurlar senede iki defa yere kurban verirlerdi. Kış mevsimini de törenle kutlardı. Kötü ruhları uzaklaştırmak için altın ve gümüş kaplar içine koydukları suları birbirlerine serperlerdi. (B. Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul. 1971, s.125.)

Erlik iyesinin hizmetinde olan iyelere, **Kara iye** ve **Yek** adı da verilir. Yek'in anlamı şeytan demektir. Bu anlamda, bütün kötülüklerin kaynağı olan Yek, yani Şeytan, semavî dinlerde de mevcuttur. Yakut Türkleri bu iyelere, **Abaası** adını verir.¹⁷ (A. İnan, a.g.e., s. 41.) Tatar Türk Mitolojisinden gelen ve bir kısmı halen yaşamakta olan bir takım iyeler vardır. Bunlar daha ziyade Karagüçler, Sıhri Zatlar olarak bilinirler. Bunlar; **Albastı**, **Ubur** (Vampir), **Uburlu Karcık** (Kadın/Dişi vampir) **Yalvavz** (Uburlu Karcık'ın 7 başlı 1 gözlü kız kardeşi) **Meckey** (Ormanın ruhu), **Mistan** veya **Mustan** (Meckey'in karındaşı olup dişi bir ruhtur) **Piçen** (Orman'ın ruhu Meckey'in kız kardeşi) dir. Dişi Orman ruhlarının hocasıdır, insanların ormanda kaybolmasına yol açtığına inanılır). **Sureli** Bu da bir diğer orman ruhudur. (Galimcan Gılluranov **Tatar Milleti (İyeler, İşanular, İrımlar, Fallar, İm-Tomnan, Sinanışlar, Yıtalar**, Kazan, 1999.)

¹⁸ A. İnan, “Al Ruhü Hakkında”, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1968, s. 259-267.

¹⁹ Türk Dünyasında bu iye, muhtelif adlarla anılır: **Albastı**, **Alkarısı**, **Al**, **Albis**, **Almış** gibi muhtelif adlarla anılır. A. İnan a.g. yer

²⁰ Türk boylarında ise, bu iye, **Kara Albastı** ve **Sarı Albastı** şeklinde, farklı iki iye olarak tasavvur edilir. Bu inanca göre, yeni doğum yapan kadınların ciğerlerini söktüp, suya götürüp atan Sarı Albastı imiş. Doğum yapan kadının veya yeni doğan çocuğun ciğerlerinin sökülüp suya atılmasını önlemeyi ve yeni yerine takılmasını sadece **kamlar** ve **ocaklılar** başarabilirmiş. Kamlar ve ocaklılar, bunu. Sarı Albastı'yı korkutarak veya kandırarak gerçekleştirmiş. Kırgız ve Kazak Türkleri, Sarı Albastının ise, hoppa tabiatlı bir iye olduğuna inanırlar. Bunlar, tüfek sesinden, demircilerden, kamlardan ve ocaklılardan başka, hiç kimseden korkmazlarmış.

DOĞU ANADOLU'DA KARA İYELER VE ONLARA DAİR HALK İNANMALARI

Su merkezli bir iye olan Al Karısı, İnanca göre su kenarlarında yaşamakta veya kapıp kaçırdığı yeni doğum yapmış annenin veya bebeğinin ciğerini su kenarlarında yemektedir. Bazı izahlara göre de Al Karısı/Al Avradı/Al Kızı, su değirmenlerini bilhassa yıkık eski su değirmenlerini mekân tutmaktadır.²¹ Azerbaycan ve Doğu Anadolu'nun bazı kesimlerinde doğum yapmak üzere iken eşini al karısından korumak için hastanın erkeği, eşikte ateş yakar, silah atar, **erkek at** kişnetir ve bu arada akarsuyu hançerler. Akarsuyun hançerlenmesi de **Al Karısına** karşı bir korunma şeklidir.

Çıldır'da, **alkarısı**, **alkızı** veya **kara kura** olarak da bilinir. Doğum yapan kadınların eşlerini ve ciğerlerini söküp, ıssız harabelerde ve değirmenlerde kendilerine ziyafet çektiği inancı vardır.

Çıldır'ın Karabey köyünde yeni doğum yapmakta olan bir kadını al basmasın diye beyaz bir erkek at eyerlenip, doğum yapılan evin kapısına çekilir. Kapının önünde ateş yakılır. Al kızının eve gelmemesi için ateş alevli ve havlı tutulur. Böylece al kızının eşikten girip, doğum yapan kadın veya bebeği öldürmesi önlenmiş olunur. Ayrıca doğum yapan kadının bu tür kötülüklerden korunması için başucunda Kur'an-ı Kerim asılı durur.

Al karısının eve girmesini önlemek üzere kapıya çekilen at, sair zamanlarda görülemeyeceği derecede azgınlaşarak, kişner, huzursuz olur. Sürekli tepinir ve şahlanır. İfadeye göre al kızına beyaz at ve beyaz ata da al kızı görünürmüş ve al karısı beyaz at ile ateşten korkar, çekinirmiş.

Kara iyelerden al karısı loğusa kadınların kırkı çıkıncaya kadar onlara musallat olur. Eski Türk dini inançlarına dair bilgi veren kaynaklarda²² geniş açıklamaları yapılan bilhassa A. İnan'ın bilgi verdiği bu iye ile ilgili Kars yöresinde de bir takım inanç ve pratikler yapılmaktadır. Çıldır'da al karısının hasta kadını rahatsız edişine "**al basması**" ve rahatsızlığa da "**baskına uğrama**" denir. Korunmak için kırkı çıkmamış loğusa kadın yalnız bırakılmaz.²³ Çıldır, Arpaçay ve Kars'tan yapılmış bir başka tespite göre, al karısının diğer bir ismi bu yörede "**hal karısı**" dır. Loğusa kadınları bundan korumak için, hastanın yanında geceleri **ışık** yakılır. Aksi takdirde hal karısı hasta kadının ciğerini götürüp suya atar. Böylece kadının ölümüne yol açar. Hal karısı yakalanır ise kaçmaması için üzerine **iğne** takılır ve çalıştırılır. Eli çok bereketlidir.²⁴ Çıldır'ın Karahan köyündeki bir inanca göre, hal karısının uzun sarı saçları vardır. Değirmenin harkında, suyun kenarında oturur ve saçlarını suya tarar. Her tarafı sapsarı olan hal karısını gören insanlar, suya atlarlar ve hal karısı kaybolur.²⁵ A. İnan'ın Sarı Albız'a dair verdiği bilgiler hatırlanınca bunlar eski inanç sistematüğimizin uzantılarını düşündürüyor.

Kamlar, onları, afsun okuyup koyun ciğeri ile aldatırmış ve ellerinden loğusanın veya yeni doğan çocuğun ciğerini alıp dönerlermiş (A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.171.)

²¹ Yaşar Kalafat "Halk İnançlarımızda Değirmen" *Folkloristik Prof. Dr. Umay Güney Armağanı*, Ankara 1996, s. 142-151; *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Şubat 1997 S. 122 s. 31-32

²² A. İnan, "Al Ruhü Hakkında", *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, 1968, s. 259-267.

²³ Ramazan Korkmaz; "*Çıldır Folklor ve Etnografyası*", Atatürk Ü. Edebiyat Fak. Mezuniyet Tezi. Erzurum 1985.

²⁴ Yaşar Kalafat "Eski Türk İnançlarının Kars Yöresindeki İzleri" *4. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara 1992 sh. 149-169

²⁵ Kaynak Kişiler; A. İ. Erdener ve A. M. Yıldız.

Kûr vadisinde al basmasından korunmak için, kırkı çıkmamış annenin bulunduğu evin önüne **ateşli kül** dökülür. Bu tür evlere "**kırklı ev**" veya "kırkı çıkmamış ev" denir. Ateşli külün dökülme işlemi akşamüzeri güneş batmadan, hava kararmadan yapılmalıdır. Ateşin, anneyi al karısından koruyacağına, al basmasını önleyeceğine inanılır.²⁶ Ateşin koruyucu fonksiyonunu ve güneş battıktan sonra, ocaktan dışarıya ateş çıkarılmayacağını biliyoruz.²⁷

Rize'de loğusanın bulunduğu eve ikindi namazından sonra gelenlerin ellerini ateşe veya sığağa tutması istenirdi. Ayrıca loğusa ziyaretine gelene güle güle denilmesi halinde sütünün kaçacağına inanılırdı.

İğdir yöresinde loğusa kadın Fatıme'tün Zehra (Fatma Ana) nın adını zikrederse Ona **Al Karısı**'nın musallat olmayacağı inancı vardır.²⁸

Yakut Türkleri kara iyelere **Abaası** demektedir. Alkarısı, Türk dünyasında **Albastı, Alkarısı, Al, Albıs, Almış** olarak bilinirken Doğu Anadolu ise bu iye **Kara kura** olarak bilinir.²⁹

Şahseven Türkleri iyeler için "özümüzden eyler" derken, Azerbaycan Türkü "bizden yeğler" der. Anadolu'da bu tanımlama "bizden iyiler" şeklinde yapılır.³⁰ **Al karısı, Hamam karısı, Ağaç karısı** bu tür kara iyelerdir.

Kızılbaş Türk inancında Hamam karısı emcekleri/memeleri anormal büyük olan bir dişi kara iyi olarak tasavvur edilir.³¹ Bu arada emcek ata, genelde dişi ecdadı anlatmış olur.

B.Ögel Albastı tasnifine dair bilgi verirken "**Kara Albastı**" ciddi ve ağırbaşlı, "**Sarı Albastı**" hoppa ve şarlatan, "**Kırmızı Albastı**" ise insanlığın anası olan bir ruh olarak kabul edilir, demektedir.³²

İnsanlığın anası olarak kabul edilen bir iyenin insan neslinin düşmanı oluşu nasıl izah edilebilir. Bu noktada asıl obje **al ruhu**'dur. Onun sarı, kırmızı ve kara türleri vardır.

Ocaklı olmanın yollarından birisi de **Al Karısı** yakalayabilmiş olmaktır.³³ Birçok yerde halk arasında Al Karısı basmasına karşı korunmada başvurulan çarelerden birisi de Fatma Ana'nın ismini anmak olunca bu içerik benzerliği anlamlı olmalı. Diğer taraftan al karısı için çok çalışkan, eli bereketli, her işi yapabilen bir varlık olarak inanılır. O'nu yakalamak zor ve yakalayanın kullanılabilir duruma getirmesi için yakasına bir iğne takması gerektiği inancı vardır. Kara İye kapsamında olan Al karısının kişiöğlunun hükmüne demir vasıtasıyla girmesinden sonra ak iye fonksiyonu gösterip bereket sağlaması "ters motifi" veya "aksi/zıttı" özelliği yansıtmış olması tipik bir örnek olmalı.³⁴

²⁶ N. Baltacıoğlu, "Doğu Anadolu'da Yaşayan Gelenekler", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1959, Cilt V, Sayı 111, s. 1911-1912.

²⁷ Y.Kalafat; **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara 1990.

²⁸ Zeynelabidin Makas, İğdir Belediyesi, **İğdir Kültürü**, Ankara, 2006 s.139

²⁹ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara, 2006.

³⁰ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri**, Ankara 1999, 3. Bsk. Ankara

³¹ Yaşar Kalafat, "Bağdatlı Şahseven Kızılbaşlarda Halk İnançları", **Türk Kültürlü Halklarda Orta Asya'dan Orta Doğu'ya İnanç Göçü**, Berikan, Ankara 2011, s.179-217

³² B.Ögel, **Türk Mitolojisi**, Ankara, 1989, s.300.

³³ Ergin Doymuş, **Her Yönüyle Kangal**, Sivas, 1999 s.122.

³⁴ Yaşar Kalafat "Türklerin Dini Tarihi Türk Halk İnançlarında (Ters Motifi)" **Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan**, Ankara 1995. s. 297-307; **Türk Dünyası Tarih Dergisi** Mart 1997 S. 123, s. 15-19.

DOĞU ANADOLU'DA KARA İYELER VE ONLARA DAİR HALK İNANMALARI

Alkarısının kötü karakterli iye şeklinde Orta Asya, Sibiryaya ve Anadolu Türkleri arasında yaşamasına rağmen, onun daha önceleri iyi karakterli bir iye/ruh olduğuna dair bazı emareler vardır. Meselâ, Uranha-Tuva Türklerinde, kamların, kayalıklarda yaşayan bir iyeye/ruha, “**Altı Sarı Albastı**” diye hitap edip yardım istemeleri; Kazak ve Kırgız Türkleri³⁵ kamlarının/baksılarının da, “Tuu dediği yerde derman olan ey San kız gel” diye, bu iyeye / ruha yardım çağrılarını yapmaları, akla böyle bir ihtimali getirmektedir. Acaba, Alkarısı, eski zamanlarda gücendirilmiş ve koruyuculuktan ayrılmış bir iye midir?³⁶ Bu nokta, kut konusu itibarıyla önemlidir. Kut sadece insanoğluna verilir gerektiğinde geri alınabildiği gibi bu uygulama iyeler için de geçerliydi.

Od/ateş iyesi ile Alkarısı arasında bir irtibat görenler, bu iyenin eski çağlardan beri bir od/ocak iyesi olduğunu ileri sürerler.³⁷ Yakut Türkleri, bu gün de ailenin od/ateş ocağına **Al od** adını verir. Acaba, bu ad ile Alkarısı arasında bir ilişki var mı ve iye eskiden bir ocak iyesi miydi?

Deniz Karası:

Ahlat'ta loğusa hanım **aynaya** bakmaz. Zira 40 gün cinler loğusanın başına tebelleş olurlar. Aynaya bakar veya yalnız bırakılırsa cinler veya **Deniz Karısı** loğusanın ciğerini yerler³⁸ Bu bulguda al ruhu, halk inançlarında **cin** olarak algılanmıştır.

Deniz Karası'nın loğusa karşısındaki tutumu ile Al Karısı'nın tutumu aynıdır. Bu iki kara iyeden korunma yolları da aynıdır. Ahlat'ta Van gölünün diğer adı Van Denizidir. Al Karısı kaçırıldığı ciğeri yemek için subaşını seçerken, İsim alışında bu açıklamanın yeri olabilir mi?³⁹

Şıvat:

Al Karısı, Ana dili Kürtçe olan Behranlı Türk aşiretinde Şıvat olarak bilinir. Şıvat'ın ayrıca Kürtçede bir karşılığı yoktur. Ana dil farklılığına rağmen inanç ve tanımlanması aynıdır. Şıvat'ın ilk karşılaştığı insandan korktuğu gibi Keza erkek attan korktuğu şeklinde bir inanç da vardır. **Şıvat**'ın bağlı atı gece bindiğine de inanılır⁴⁰ Bu inanç Türk kültür coğrafyasında çok yaygındır ve bununla ilgili birçok efsane de vardır.

Mêristê:

³⁵ Yörede de, nazar değmemesi için, kişiler herhangi bir şeye (canlı veya cansız) baktıklarında “tuu, tuu, tuu” diyerek karşı tarafı bu belâdan kurtardıklarına inanmaktadır.

³⁶ L. Altınmakas, “Albastı, Alkarısı Koruma ve Tedavisi”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1966, Sayı 209, s. 4261.

³⁷ B. Nikitin, bu inancı, zorlama ile, maksatlı biçimde bir yapay etnik ad yaratıp Türk inançları dışında tutmaya çalışmıştır. Derlediği tüm malzemenin göçebe Türkmenlerden alındığı ve yöreye ait olduğu açıktır (Bk. B. Nikitin, **Kürtler, Sosyolojik ve Tarihî İnceleme**, 1976, İstanbul, Cilt II, s. 126).

³⁸ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları**, Ankara, 2009

³⁹ Suyun durgun veya akıntılı olması hallerinde farklı hikmetlere sahip olduğu inancı bu bulguda da karşımıza çıkmaktadır. Edinilen intibada durgun sular suda yaşayan kara iyelerin akan sular ak iyelerin mekânını mıdır? Al karısının değirmenlerin harkında yaşadığı ciğerini kapıldığı loğusa hanımın ciğerini subaşlarında yediği şeklinde inançlar da vardır. Hayvan kesilince onun iç organları **yatan suda** (durgun suda) temizlenmemelidir.

⁴⁰ Kaynak Kişi; Ayşe Akçınar 12 yaşında bir Türkmen'le evlenmiş bir Kürt, Dede Mahmut'un torunlarından Fazıllar diye bilinen bir aileden, aynı zamanda sınıkcılık/işkesteye türünden hizmetler de veriyor.

Hasananlı Halk inanmalarındaki bir diğer kara iye de **Mêristê'** (yatakların Kocası) dir. Yatak yüküklerinin üzerinde yaşadığına inanılır ve bununla daha ziyade haylaz çocuklar korkutulur.⁴¹

Ses Alan:

Geçmişte Kars'da "Ses Alan" diye bilinen bir kara iyenin varlığından bahsedildiğini hatırlıyoruz. Geceleri bilhassa eşğin dışında sesli ağlayan bağrışarak konuşan genç kızları korkutmak için uyarı unsuru olarak kullanılırdı. Tatar Türk halk inançlarında da birçok kara iyenin varlığından hareketle çocuklar korkutularak uslu olmaları sağlanılmak istenirdi.

Ahlat'ta bir de Şubat karısı inancı vardır. Şubat ayında doğum yapan kadınların Şubat karısı tarafından ciğerinin yenilebileceğine inanılır. Şubat Karısı ile Şivat ne derece aynıdır bilmiyoruz Şubat karısından kurtulmak için loğusanın yanına, yastığının altına, firkete, bıçak, makas konur, bulunduğu odanın duvarına silah asılır. Bu kadını sadece loğusa kadın görebilir, o, sadece onun gözüne görünür. Loğusa kadın eşini çağırır ondan silah atmasını ister. Silah sesinden korkan Şubat karısı gider. Gitmemesi halinde loğusanın ciğerini götürüp yiyeceğine inanılır. Şubat karısından korunmak için diğer aylarda da tedbirler alınır. Ancak o daha ziyade şubat ayında ekilidir. Onun diğer adı Deniz karısı'dır. Şubat karısı'ndan korunmak için loğusanın kapısında at kişnetilir. Erkek atın gözüne gözüktüğüne inanılır ve atan korktuğu kanaati vardır.⁴²

Anılan kara iye için aylardan "Şubat" adının seçilmiş olması bu ayın özellikle bazı yörelerde çok soğuk geçmesi, ateşli hastalık yaşayan anne adayı itibariyle anlamlı olmalıdır. Şubat Anası tanımlaması doğu Karadenizde de bilinmektedir. Şivat adını biz Elazığ'dan da benzeri etkinlikleri ile bilinen iye olarak hatırlıyoruz. Şivat muhtemelen Şubat'ın farklı telaffuz edilmiş şeklidir.

Hakkâri'de, Al basmasın diye, yorgana **iğne** batırılır. Ayrıca, loğusa yatağının yanına, kırkı çıkıncaya kadar süpürge, süpürme işi bırakılır. Böyle yapılırsa, o kişiyi Alkarısı'nın basmayacağına inanılır. Anadilleri Kürtçe olan Pinyaniş ve Ertuşi Türk aşiretlerinde anneyi al basmasın diye, onun başucuna üzerine **iğne** batırılmış soğan konur. Annenin yanına makas bırakıldığı olur. Bebeğin başucuna ise **Kur'an-ı Kerim** veya Yasin suresi koyulur.⁴³ Türk kültürlü halklarda süpürge sıradan bir bitki olmayıp, O sadece onun etrafında⁴⁴ soğan⁴⁵ ve sarımsakta⁴⁶ da olduğu gibi bazı inançlar oluşmuştur.⁴⁷

Su Perisi;

Bitlis'te, Alkarısı'nın eli **bereketli** kabul edilir ve buna inanılır. Alkarısı'nı yanında tutmak isteyen, burada da onun yakasına demir **iğne** takar. Eğer iğne çıkarılırsa, Al karısı kaçıp kurtulur inancı vardır. Alkarısı, Bitlis çevresinde **su perisi** şeklinde tasavvur edilir ve **akarsu** kenarlarında yaşadığına inanılır.⁴⁸

⁴¹ Kaynak kişi; Kerem Karakurt,

⁴² Kaynak kişi Şükran Akyürek

⁴³ Yaşar Kalafat, **Harez'm'den Hakkâri'ye Hakkâri'den Golan'a, Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları**, Ankara 2009, Berikan yayınları s.86

⁴⁴ A.g.e.

⁴⁵ A.g.e.

⁴⁶ A.g.e.

⁴⁷ A.g.e.

⁴⁸ M. Yılmaz, "Elazığ'da Alkarısı İnanması", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1967, Sayı 215, s. 63-81.

DOĞU ANADOLU'DA KARA İYELER VE ONLARA DAİR HALK İNANMALARI

"Kadınlara göre her adamın bir perisi vardır. Bu **peri** evlenme, doğum, ölüm zamanlarında azgınlaşır. Bu azgınlık **kırk** gün sürer. Bundan dolayıdır ki, evlenme zamanında gelin ve güveyi, doğum zamanında ana, baba ile yeni doğacak çocuk, vefat zamanında ölen kişinin yakın akrabaları "kırklı" olurlar; kırklı olanlar için birtakım tedbir kurallarına uymak gereklidir."⁴⁹

Ardahan'ın Ölçek köyündeki bir inanca göre **su kıızı** veya su perisi de olabilen çok güzel bir yaratık vardır. Genellikle durgun ve sessiz akan sulara bulunur. Halk su perisinin **cin** olduğuna, bu kılığa girdiğine, insanları peşine takıp onların bayılmalarına yol açtığına inanır.

İt Ağızlılar:

Ardanuç'un Ovacık köyünde, tamamen dikenli olan bölgelerdeki yeraltının küçük kapalı evlerinde yaşayan, varlıkları geceleri gelen sesleri ve parlayan ışıklarından anlaşılan ve halkın İt Ağızlılar olarak bildikleri canlılar yaşarlar. Bu ilçenin Kirazlı mahallesindeki **Peri Kızları** da aynı özellikleri gösterir ve geceleri düğün yaparlar.⁵⁰

Cin:

Doğu Anadolu'da olduğu gibi Uygurlarda da **Dev / div** ve **Perilerle** ilgili inançlar da vardır. Cinlerin insanlara rahatsızlık verip hastalandırabilecekleri inancı vardır. İnsanlardan cinleri kovanlara cindar veya **periham** denir. Bunların Uygurlara eski dinlerinden kalma inançlar olduğuna inanılır.⁵¹

Anadolu Türk kültür coğrafyasında cindar daha ziyade cinlere muhatap olan kimse olarak bilinir. **Cindarlar** cinleri vasıtasıyla tedavi yapmakla kalmaz, cinleri musallat ederek insanları hasta da edebilirler. Cinlerin sakladıkları definelerin yerini bulurlar. Cinlere yaptırılmış **muskalari** bozabilir.

Kars'ın merkez köylerinde **cin** ve **peri** türünden varlıklardan bahsedildikten sonra, o gücün zarar vereceğinden çekinilir. Tehlikeden korunmak için, konu değiştirilip kapatılmak islenir. Âdeta "iyi saatte olsunlar" dermişçesine "üstüne toprak serpin" veya "toprak atın kapatsın" denir. Toprağın örten, kapatan gücüne inanılır.⁵² Bu bize "**yer iyisi**" diye sistematığımızda yer verdiğimiz gücün hiyerarşik etkinliğini düşündürüyor.

Sahacın-Sahıcın-Şihcin:

Kars'ın Dikme köyünde özel bir ismi olan⁵³ bir güç, ruh, cin gibi bir yaratık vardır. Bu kara iye, gece yolculuğa çıkanlara yol güzergâhlarında rastlanır. Daha ziyade uzun yola çıkanlara görünür. Yaya, atlı ve arabalı yolculara görüldüğü olmuştur. İssiz yollarda ve aniden yolcunun karşısına çıkar. Çok kere tektir. Bu yaratık, mesela çiftçiye keçi cismi ile görünür. Çiftçi bu yaratığı normal bir keçi sanır. Sürüp evine getirmeye başlar. Yaratık bir süre sonra at görünümünü alır veya başka bir hayvan kılığına girer. Bazen ölü insan veya bazen de tabut oluverir. Bu

⁴⁹ Ziya Gökalp, **Türk Töresi**. İstanbul, 1990. s. 48.

⁵⁰ Yaşar Kalafat, "Karşılaştırmalı Yusufeli Halk İnançları", **Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu Bildirileri**, Editör Muammer Demirel, Mustafa Akıllı, Yusufeli Belediyesi, İstanbul 2010, s.371-383

⁵¹ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları V-VI, Dedem Korkut Yukarı Eller**, Lalezar, Ankara 2008 s. 205-217

⁵² Yaşar Kalafat "Eski Türk İnançlarının Kars Yöresindeki İzleri" **4. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Ankara 1992 sh. 149-169

⁵³ Yaşar Kalafat, a.g. e

yaratığı, herhangi bir hayvan görünümünde iken ahırına bağlayan çiftçi, ertesi gün sabahleyin, bu yaratığın bağlı olduğu yerde bir tabut görebilir. Çok ağırdır. Öküzlerle taşınmak istenirse, öküzler çok zorlanır. Bu yaratıktan kurtulmanın çaresi alınan yere götürüp bırakmaktır.⁵⁴ Bu noktada Göktaını dinî inancındaki yol iyesini hatırlamaktayız. Cinlerin şahı veya şahların cini veya cinlerin şeyhi olarak bilinen bu cinden kurtulmak için Ardahan ve Çıldır'da muska yapılır. Daha ziyade zayıf kimselere musallat olur.⁵⁵

Ercun ile Gürcün:

Çıldır'da anlatılan bir halk masalının ismi (Ercun ile Gürcün): **(Er-Cin ile Gür-Cin)** dir.⁵⁶ Bu isim bize Erzurum'un Karayazı ilçesinin bir merkez köyündeki halkın "tekin değil" dediği "Ecünlü Mağarası" - "Ecinli Mağarası"nı hatırlattı.

Ev İyesi:

Talişlerde de kapının arasında astanada / eşikte el tutulmaz/tokalaşılmaz, durulmaz ya içeri girilmeli veya dışarıda çıkılmalıdır. Bu inanca riayet edilmez ise, dalaş olur, kavga çıkar inancı vardır.⁵⁷ Bu inanç ev iyesi ile ilgilidir. **Ev iyesinin** kapı eşinin altında olduğuna, evi daha ziyade buradan koruduğuna inanılır. Eşiğe basan kişi onu incitmiş olmaktadır. Bu inan Türk kültürlü halkların hepsinde yaşamaktadır.⁵⁸ **Ev İyesi** çok kere eşiğin altında yaşayan evin muayyen fertlerine nadiren görünen, evin fertlerine kesinlikle dokunmayan ak bir yılan gibi bilinirken, karayılan ise intikamını öldürerek alan insanlara âşık olabilen kavuşamayınca intihar edebilen bir yılan türü olarak bilinir.⁵⁹ **Sahipli yerlerin** ise çok kere bir yılan tarafından korunduğu inancı vardır. Yılan-Kara iye bağlantısı sözlü kültürde geniş yer tutar.⁶⁰

⁵⁴ Yaşar Kalafat, a.g.e

⁵⁵ N. Baltacıoğlu, "Doğu Anadolu'da Yaşayan Gelenekler", *Türk Folklor Araştırmaları*, 1959, Cilt V, Sayı 111,s. 1911-1912.

⁵⁶ R. Korkmaz; a.g.e.

⁵⁷ Yaşar Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları V-VI, Dedem Korkut Yukarı Eller*, Lalezar, Ankara 2008 s. 239-263

⁵⁸ Abdurrahman Güzel-Yaşar Kalafat, "Vatan Duygusunun Türk Mitolojisindeki Yeri ve Türk Halk İnançlarındaki İzleri", *Türk Halk Kültüründe Milli Mücadele 1.Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri '19-22 Temmuz 2005'* Sh. 18-21

⁵⁹ Sinan Gönen, "Efsanelerde Kara Renginin Görünümü", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* S. 225.

⁶⁰ İyidere'deki bir deyişe göre "el elinlan yılana tutma yılana yazıktır" Çayeli'nde Üzerinde yılan resmi/turası bulunan ve yılanlı kuruş olarak bilinen paradan kolye yapanın boğaz ağrılarının geçeceğine inanılır. Rize'deki yılan duasına göre,

"Yılan yılan afiye,

Yılan gider kafiyeye

Kerpetilen kel dişi

Bağladım yılan dışı"

Bu dua okununca yılan hareket edemezmiş. Bazı yörelerimizde canlı yılan yakalamak yılan bağlanır ve bunun da kafiyeli sözleri vardır;

"Yılan yılan ağıdım

Yılan benim tanığım

Yılan gördüm ağladım

Dört bir yandan bağladım"

Yılan her gün aynı yerde düğümlezip (kıvrılıp) yatsa o yerde kızıl (altın) olduğuna inanılır.⁶⁰

Türk kültürlü halklarda definelerin **yılan** veya benzerleri tarafından korunduğu inancı vardır. Çok kere nasibi olmayan kimselere bu tür tılsımlı, sahipli definelerdeki mücevherlerin yılan ve

DOĞU ANADOLU'DA KARA İYELER VE ONLARA DAİR HALK İNANMALARI

Eşik Türklerde kutsaldır. Eşikte oturulmaz ve gelin eşiğe bastırılmaz.⁶¹ Eski Türklerde yabancı adam bir evin eşliğinden atlayamaz.⁶² Ocak/hanede başka tekin olmayan yerler de vardır. Samsun yöresinde geceleri saçak altları cinlerden korunma itibarıyla tekin değildir.⁶³ Keza **tuvalet** ve **banyoların** da tekin olmadıkları inancı vardır.

Hasenanlı aşiretinde **garibelg** (gari, mantar ve belg ise yaprak demektir) diye bilinen bir pancar veya mantar türü vardır. Bunun kırdan toplanılıp dışarıda yenilmesinde sakınca görülmez ve fakat evin eşliğinden içeri sokulması sakıncalı bulunur, kaçınılır. İnanca göre bu bitki cinlerin bostan bitkisidir.⁶⁴ Bu bilgiden hareketle halk inanmalarına göre cinlerin bostanları vardır. Kendilerince ziraat yapabilmektedirler.

Kamızmda eşik "**Çocko**"da oturulmaz. Oturan öksüz kalır inancı vardır. **Eşik**te ayakta da durulmaz. "eşik ömrü ölçer" denir. Ayrıca eşiğe asılmaz, asılmak hayır getirmez.

Kırk inancının Al Karısı inancı ile yakın ilişkisi vardır. Kırkın yeterince anlaşılması Al Ruhü, İyesinin anlaşılmasını kolaylaştırır. Kırk, mevcut emarelerden anlaşılabilen kadarı ile bir kara iye olmaktan ziyade kara iyelerden al Karısının

benzeri gibi zehirli varlıklar şeklinde görüldüğüne inanılır. Bunlara dair efsaneler anlatılır. Bunlara ulaşılması için sahibinden izin alınması kurban kesilmesi gerektiğine inanılır.

Yılanın gavunu (derisini) karışlasan (karışınla ölçsen) elinin içinin hiç terlemeyeceğine inanılır. Türkiye Türk halk kültüründe yılan derisinin büyü yapmada büyü bozmada kullanıldığı inancı vardır. Bu derinin soğukluğu temsil ettiği bu deriyi cüzdanında taşıyanın göze gelip **nazar** almayacağına inanılır.

Eve girmiş bir **yılanın** öldürülmemesi gerektiğine inanılır. Bu yılanın öldürülmesi halinde her türlü bedbahtlığın olabileceği inancı vardır.

Anadolu, Irak ve Azerbaycan Türk kültür coğrafyasında ev iyesinin yılan olduğu şeklinde bir inanç vardır. Her evin ve her bağın bir **yılanı** olduğuna ev halkına dokunmadığına inanılır. Bu yılan rahatsız edilmez. Ona "mübarek" gözü ile bakılır. Onu görenlerle ilgili anlatılar oldukça yaygındır. Alevi Bektaşî tasavvufunda eşğin dışı zahiri eşğin içi batını temsil eder. Ulu mekânların eşik veya kapısı öpülür. Bu itibarı, Hz. Muhammed'in "Ben ilmin şehri Ali onun kapısıdır." Açıklamalarından kaynaklandığı inancı vardır.

Vardı-geldi ilanı (kendiliğinden gelen yılan) öldüren kimse onu hemen gömmelidir. İnanca göre öldürülmüş yılan yıldız gördüğünde dirilirmiş.

Yılanın yıldız görmesi hali ile ilgili inançlar Türkmenistan'ın sair bölgelerinde de vardır. Yılan-yıldız bağlantısı **Cangolaz//Celmavuz//Cemouz//Yerimaağız//Yelbegen//Eger/Div** bulgusunda olduğu gibi gök iyeleri ile yeryüzünde yaşayanlar arasındaki bağlantıyı gösteren ikinci bulgudur. Cangolaz Ayı ve çok kere de güneşi koruyan iki görevli köpek uyuyunca onu yemek için gelen dev yılanın adıdır. Güneş tutulunca insanlar gürültü yaparak görevlilerin uyanmalarını amaçladıkları, şeklinde bir inanç vardır.⁶⁰

Yılan, çıyan, akrep türlü böcekler aniden ve hep birlikte ortaya çıkar ve telaşlı koşuşurlar ise depremin olacağına inanılır. Hayvanların duyu organlarındaki bazı gelişler vücutlarının yere yakın olması ve benzeri özelliklerinin onlara olacakları olmadan evvel sezme hissetme imkânı verdiğine dair inançlar Türk kültürlü halklarda çok yaygındır. Ölüm meleğinin bazı hayvanların gözüne görünebilmesi izah edilirken bu nokta da yok sayılmamalı diye düşünüyoruz. Bu arada bebek yaştaki kimseler ile kırkı çıkmamış, kırkının ilk günlerinde olan annelerin de bu tür görme sezme imkânlarının olduğuna inanılan yerler vardır. Bu özellikleri ile bazı hayvanlar sadece felaketleri değil hava durumuna dair de işaretler verebilmektedirler.

⁶¹ Bahaddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul. 1988, s. 268.

⁶² Ziya Gökalp, a.g.e., s. 40.

⁶³ Bekir Şahin, "İslâmiyet Öncesi Türk İnancı ve Ritüellerinin Samsun Yöresindeki İzleri". *Türk Kültürü Dergisi*, Eylül 1996, Sayı 401, s. 563-574.

⁶⁴ Kaynak kişi; Kerem Karakurt

etkileyebilme dönemi ile ilgili bir süreç ve bu süreç etrafında oluşmuş bir kültür.⁶⁵ Kırk ve bebek etrafında gelişmiş başka inançlar da vardır⁶⁶. Kırk algılayışı evlilik ve ölüm dönemlerinde de önem kazanır⁶⁷. Al Karısı anneye ve bebeğine onlar kırklı

⁶⁵ Kırk dönemi etrafında bir hayli inanç oluşmuştur. Ahlat'ta yaşamakta olan anadili Kürtçe olan Türk aşiretlerinden Heloyı aşiretinde Kırk çıkarmada kırk arpa alınır bunlara kırk ihlas okunur bunlar kırk suyuna bir beze bağlanmış olarak karıştırılır. Kırk çıkarılırken diğer canlıların kırkı ile kırkı çıkarılan bebeğin kırkının karışmaması için "Kurdun kırkı, kuşun kırkı....." diye bilinen bütün canlıların isimleri sayılır. Kırk Kürtçe çile olarak bilinir. Emi iro çilevi derhin, bugün onun kırkı çıkacak, demektir. Yarı kırk doğumun 15. günü dökülür. Bu defa da arpa ve su ile yarı kırk dökülür. Kırk dökülürken kırk suyundan artan su evin dört köşesine ve yeşil temiz alana dökülür. Bu su temiz yere dökülmemelidir. çiğnenmesi istenilmez günahtır inancı vardır.⁶⁵

Behranlı aşiretinde kırk arpaya 40 ihlâs suresi okunurken ve bu arpalar abdestli beze sarılır. **Abdestli bez** tanımlaması ile temiz bez kastedilir. Kırk suyuna ayrıca **ayna**, tarak, **demir** kaşık ve **çatal** da **arpa** ile birlikte konur. Bunlardan ayna, çocuk **aydan** olmasın diye konulur. Çocuk sevilirken yukarıya doğru atılır ve böyle hallerde aydan olabilir. Kırk suyuna ayna konulmakla bu gibi durumlarda aydan olmaması amaçlanır. Bıçak, kaşık ve çatal demir oldukları için bunların kırk suyuna konulmaları ile bebeğin sağlam bünyeli olacaklarına inanılır. Kırk suyuna konulan bu gibi şeyler için bu işin "**tulsımı**" denir. Kırk suyu bebek kırklandıktan sonra temiz bir yere dökülmelidir. Behranlı aşiretinde **Yarı Kırk** uygulaması yoktur. Bebek dünyaya geldiği gün tuzlanır ve bir gün **tuzda** kalır. Her sabah banyosu yapılır.(Kaynak Kişi; Aysel Akçınar)

Ay-ayna bağlantısı bazı örtüler içermektedir. Sarıkamış'ta Kuzey Kafkas göçmeni bazı genç kızlar is sürülmüş ayna ile aya bakarak gelecekteki kismetlerini tahmin etmek isterlerdi.

Başka bir izaha göre de Kırk için 40 arpa alınır iki uçları kesilir bunlar banyo suyuna atılırlar. Bu su loğusanın başından dökülür da sonra abdest alır. Aynı su ile bebek de yıkanır. Bu su kesinlikle lağım ayağına dökülmez. Orada cinlerin bekleyebileceklerine ihtimal verilir. Cinler hastalanmalara yol açabilir. Cinlerden korunmak için Bismillah denilmelidir. Bismillah'ın koruyucusu olduğu varlıklar ile cinler kastedilir.

Al karısının yakalanması için iğneden istifade edilir. Yakalanan al karısı'nın yakasına iğne batırılır bu suretle o esir alınmış olunur. Esir alınan al karısı çeşitli işlerde çalıştırılır. Al karısının iğneden korktuğu inancı vardır.

Et çok kere tekin sayılmaz. Kırk çıkmamış eve bilhassa yeni kesilmiş hayvanın eti sokulmaz. Hayvanın kırkının anneyi veya bebeği basabileceği inancı vardır. Böyle hallerde yani eve mutlaka dışardan et getirilmiş ise, et ilkin yere konulur.. Hiç olmasa bebek ve annenin buldukları oyaya getirilmez. Zaruret var ise, bebek odanın üst başına alınır ve etin seviyesinden yukarıda tutmaya çalışılır. Halk inançlarındaki "**kırkın karışması**", veya "**kırkların karışması**" inancı sadece kırkı çıkmamış olan anneler ve kırkı çıkmamış bebekler arasında değil, hayvanlar ve insanlar arasında da olabileceği, ondan korunma ve kurtulma çareleri de düşünülmüştür.

Azerbaycan Dağlarında Türk kültür coğrafyasının diğer halklarında olduğu gibi, 3'ü, 40'ı Cuması ve senesi yapılır. Kırkı için '**Kırkı Yetirildi**' denir. Senesi için de '**İl / Yıl ötürüldü**' denir. Kırk çıkarılacağı zaman, kırk gün dolunca hırda / küçük küfte / köfte, erişte ve karagöz lobiya ile çorba yapılır ve '**Kırk Bağlanır**' Uşağın / Çocuğun ve anasının kırkı birlikte ayrı ayrı yapılır. İnanç etimolojisi itibariyle kırkın bağlanılmasının üzerinde durulabilir. Neden kırk uçurulur, kırk çıkarılır, kırk dökülür ve kırk bağlanır.

⁶⁶ Uygurlarda çocuğun **ilk saç** ve **ilk tırnak** kesimi merasimi '**kırk Gün Merasimi**' kapsamında yapılır. Bu münasebetle kentin sayılı kimselerinin çağrıldığı büyük bir yemek verilir. Büyük bir kazana mispul / madeni para konur. **Endirasman** / **üzerlik** denilen bir bitki de bu kazana koyulur. Bu kazana 2 tahta kaşıkla su konur ve kızdırılır / kaynatılır. Çocuk bu suda yıkanır. Daha sonra saçı kırkılır ve tırnağı kesilir, kutlaması yapılır. Bu merasimin cemresini / masrafını anne tarafı çeker / karşılar. Bu uygulama kırk çıkarmadan farklıdır. Kırk çıkarmada 40 gün ananın ve çocuğunun yanına yabancı kimse gelmez, gelemmez.

⁶⁷ Dağlarda Türk kültür coğrafyasının diğer halklarında olduğu gibi, 3'ü, 40'ı Cuması ve senesi yapılır. Kırkı için '**Kırkı Yetirildi**' denir. Senesi için de '**İl / Yıl ötürüldü**' denir. Kırk çıkarılacağı zaman, kırk gün dolunca hırda / küçük küfte / köfte, erişte ve karagöz lobiya ile

DOĞU ANADOLU'DA KARA İYELER VE ONLARA DAİR HALK İNANMALARI

iken musallat olurlar ve Kırkları çıkarılmamış ise etkili olurlar. Bunun için anne bebeğe Kırk, Yarı kırk, Çeyrek Kırkı (Onu)⁶⁸ yapılır. Kırk çıkarılmasındaki Türkçe ve Kürtçe dualardan anlaşıldığına göre sadece insanların değil hayvanların da kırkı söz konusudur. Zira kırk dökülürken bilinen hayvanların isimleri sayılır ve kırkı dökülen bebeğin kırkı ile bunların kırklarının karışmaması istenir. Kesilmiş bir hayvanın eti dahi kırklı bebeği veya anneyi basabilir inancı vardır. Bu arada Kırkların basabilmesi gibi kırklı anne ve bebeklerin Kırklarının Karışması'na karşı da tedbirler alınır⁶⁹.

Kars'ta, dikim işi gece biten elbise üzerine **igne** bırakılır. Böylece onu, gece sessizliğinde cinlerin basmasına mani olunurmuş. Eğer böyle yapılmazsa, o elbiseyi giyenler felâkete uğrar, diye inanılır. Alkarısı inancının izleri burada da cin şeklinde ifade edilmektedir.

Çil, kırk ve çile dökmek de kırk çıkarmak farklı şeyler değillerdir. Bu, Kuzey ve Güney Azerbaycan Türk Kültür coğrafyasındaki uygulama şeklindedir ve Doğu Anadolu'daki uygulamalarla çok benzeşirler⁷⁰.

İran'ın Karapapah Türklerinde dört Çarşamba'dan birincisi "**Yalancı Çarşamba**", ikincisi "**Doğrucu Çarşamba**", üçüncüsü "**Kara Çarşamba**", dördüncüsü "**Pay/ Hediye Çarşamba**" olarak bilinir. Birinci çarşambada gençler tepelerde ateş yakarlar, havaya silahla ateş ederler ve buna "**Çille Kovması**" denir.

Acaristan'da doğum evde yapılmış ise, anne ve çocuğu 40 gün evin eşliğinden dışarıya çıkarılmaz. Bebek her gün banyo yaptırılır. "Her gün banyo yaptırılan bebeğe Al düşmez" inancı vardır. Al, kara iye ise, kara iyeler temizliği sevmezlerken her gün banyo yapılması anlamlı olmalı. Ayrıca "al düşmek" tabiri de ilginç. Böylece, "Al Aparma" "Al Basma" ve "**Al düşme**" ile tanışıyoruz.

Obur/Hortlak;

Rize'de kötü insanları ölünce hortlağın çıkacağına inanılırdı obur çıktığı zaman beyaz kefeni sırtında olurdu. O, mezarından çıkar evin karşısına gelir gürültü yapar, tereklerdeki **soğanları** yere dökermiş. Böyle hallerde "obur yerine git, yerine git" denilmesi halinde yerine gideceğine inanılır." Oburdan kurtulmak için onun

çorba yapılır ve '**Kırk Bağları**' Uşağın / Çocuğun ve anasının kırkı birlikte ayrı ayrı yapılır. İnanç etimolojisi itibarıyla kırkın bağlanması üzerinde durulabilir. Neden kırk uçurulur, kırk çıkarılır, kırk dökülür ve kırk bağlanır.

⁶⁸ Avarlarda **Kırk çıkarma** sürecinde bebeğin ve annenin Türk kökenli halkların bir çoğunda görüldüğünün aksine 10'u yapılmaz. Bu toplumda on inanç ve uygulaması yoktur. Avarlarda, Azerbaycan Türk kültür coğrafyasının diğer halklarından farklı olarak kırk Çıkarmada ve **Korku Giderme**'de Elem / Parmakları açık kutsal el inanç ve uygulaması yoktur

⁶⁹ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri**, Ankara 1999, 3. Bsk. Ankara, 2010, s.242-258

⁷⁰ Lenkeran Talişlerinde '**Çile kesme**' uygulaması yapılır. Yaslı bir ailenin evinden, cenaze evinden geliniyor ise, eve kırkı çıkmamış bir çocuk gelmiş ise, o günlerde hayvan balalar ise / hayvanlar doğun yapmışlarsa, evin çocuğu **Çileye Düşer**. Çileye çıkmaktan kurtulmak için **çile kesme** yapılır. Mescitin hayatındaki sudan alınır çocuğun başı kipleye döndürülür getiren su çocuğun başından dökülür. Çile kesilirken, 3 defa, 'Ölü ile doğum yapan hayvanla, zahı avratla çileye düşmüşsen çileni kesirem' denir.

Lenkeran Talişlerinde Çille'ye düşmüş anne ve çocuğu için köhne paslı **mismar / mih** ve **kırkaçar / kırkanahtarı** kapının çerçevesi ile birleştiği yere koyulur. Bunların üzerlerine yukarıdan su döker aşağıdan bu suyu toplayıp getirip kırka düşmüş anne ve balasının başları kibleye döndürerek başlarına dökerler ve 'İtle kurtla, ölü ile diri ile her ile çileye düşmüşsen çilemi kestim' denir. Bu ifade Talişçe ve Türkçe söylenir.

mezarına pelit kazığı ile bir sepet çakılır. Soğanın da sarımsak hatta turp gibi bazı kara iyeler karşısında koruyucu niteliğe sahip olduğuna inanılır.

“Soğan, sarımsak kabukları yakılmaz yakılır ise şeytanın parası çoğalır.” “Gece soğan, sarımsak sabun tuz ne alınır ne de verilir. Alınır verilir ise acı habere işaret eder.”⁷¹

Acara’da Müslüman Türklerinde ambar ve evlere nazar değmesin “zararlılar” girmesin diye kapı başına keçi boynuzu gerilir, çakılır. Nazar boncuğunun yanı sıra kırmızı biber asılır kırmızı dikkati çeker nazarı kırar inancı vardır.

Obur, Hemşin’de Ubur olarak bilinir. Hayatta iken kötülükler yapmış yaşlı kadınları, onlar öldüklerinde toprağın onları kabul etmeyeceği, definlerinden kısa bir süre mezarlarından çıkıp eski muhitlerinde çılgınlık atarak dolaştıklarına inanılır Hortlak veya Ubur’un ceza olması için Allah tarafından ayaklarının altına ateş konduğuna inanılır Ubur veya hortlağa silah işlemediği inancı da vardır. Kendisini görenler veya sesini duyanların 3 defa “Urum eline” diye tekrarlamaları halinde güneş doğmadan mezarına gitmiş olacağı inancı yaygındır. Ubur Tatar ve Kıpçak Türk kültür coğrafyasında Vampir ve Uburlu Kazak da dışı vampir olarak bilinir. Bu tür kelimelerin inanç etimolojileri yapılırken, diğer Türk lehçelerinden bu tür kelimelerin doğal olarak tam tetkiki yapılmadan, kelimenin milli kimliğinin bulunması zor olmakta ve bu zorluğu inanç sözlüğü çalışmalarının yapılmamış olması da etkilemektedir.

İyi ve kötü ilahlar veya ak ve kara iyeler yaradılıştan olabildiği gibi insan oğlunun bedenen ölümünden sonra ruhunun alabildiği yapısal şekiller sonucu onlar da diğerleri ile birlikte anılır olmuşlardır. Bu iyeler ve onların bir sonucu olarak meydana çıkan bazı demonolojik varlıklara dair bilgiler hep birlikte mütalaa edilir olmuşlardır. Saha Türklerinde Üörler intihar ederek ölmüş insanların ruhları olarak bilinen kara iyelerdir.⁷²

Müsibyan:

Kandıra Çevresindeki Manav Türkmenlerinde bebekleri boğduğuna inanılan bir kara iyedir.

Davara:

Bekdik/Beydilli Türkmenlerinde “davara” diye bilinen bir cin türü ve “enkebit basması” diye bilinen bir basma türü vardır. İnanca göre bu cin Tanrı tarafından insanların uyarılması için gönderilmiştir. Davara’nın avucunun içi deliktir ve beher elinde 20 parmağı ve ayrıca her ayağında parmak görünümünde 7 parmağı vardır. Geceleri gözlerini yumarak gördüğünden bastığı insan uyansa da onun gözlerinin içini göremez. Bastığı kimsenin dili bağlanır ve basılan kimse besmele bile getiremez. Kocakarıları sevmeyen Davara sadece sarhoşlardan ve delilerden korkar. Çok sataştığı kimselerin başında eşi ile geçinemeyen genç hanımlar vardır. Basması, enkebit basması olarak bilinir ve bastığı kimse rüyadan uyanamaz. Akşamın dar

⁷¹ Ali Ülger, Hatırladım, Kırşehir’den Anlatılan Masallar, Rivayetler, Anadolu Folklor Vakfı Yayınları,

⁷² Muvaffak Duranlı, “Saha Türklerinin Demonolojik varlıklarından üör ve Sosyal Yaşamda Üstlendiği Fonksiyonlar”, Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi, 2008/2 s. 11–23; Yaşar Kalafat “Muvaffak Duranlıyı Okurken”, Türk Halk İnançlarından Mitolojiye-1, Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, Berikan, Ankara, 2009, s. 221–234

DOĞU ANADOLU'DA KARA İYELER VE ONLARA DAİR HALK İNANMALARI

vaktinde uyuyan kimse “beni enkebit bastı” der.⁷³ Halk inanç dilinde “bana karabasanlar geldi”, “Beni afakanlar bastı” gibi benzeri sözler vardır.

Karaçuha:

Bu iye ismindeki kara kelimesine rağmen kara değil bir ak iyedir. Bunlara genel olarak eyeler, iyeler de denir. Bu inanç Göyçe bölgesi halk inançlarında bariz bir şekilde yaşamaktadır. Bunlarla ilgili açıklamalar iye konusunun anlaşılmasında tam yardımcı olabilirler. Karaçuhalar hamî ruhlu mitolojik varlıklar olmakla beraber, hamiliklerini aile içinde sağlık, saadet aile bereketini koruyup kollayan ailenin mistik sahipleridirler. Aileden birisi bu iyeye olan inancını yitirirse bu hamî ruhundan yüz çevirir ve böylece kötü kuvveler aileye bedbahtlık getirirler.

Karaçuha konusu üzerinde ayrıntılı durulması gereken bir konudur. **Baht iyesi** oluşu ile genel tahnif bakımından çocukluğumuzda Kars'tan dinlediğimiz masalarda bazen felek ile karıştırdığımız bir güç vardı. Anlatıya göre herkesin bir su benti ve bentin başında su suyun yolunu açan bir güç, dev veya görevli vardı. Bahtların açıklığı bu suyun yolunun açıklığı ile izah edilirken, bazen görevli uyuyabiliyor ve suyun yolu kapanarak bahtda kapanmış oluyordu. Bahtın açılabilmesi için çok zor da olsa bu görevliye ulaşip onu uyandırılarak suyun akışının sağlanması gerekiyordu. Bahtı açık veya bahtı kapalı durumu buna göre belirlenmiş oluyordu.⁷⁴

Hüseyin İsmailov 'Karaçuha' olarak açıkladığı iye hakkında bilgi verirken, İnsanların kader **baht belirleyici ruhudur**. Ona inanmakla kötü kuvvetlerden uzak kalınır. Ona inanıldığı sürece Karaçuha daima uyanık kalır inanan kişiyi korur, demektir.⁷⁵ Esasen aile fertlerinden birisinin bahtsızlığı doğal olarak ailenin bahtsızlığı olarak yansır. Kara Çuha bize, **Ev İyesi/Ev Sahibi** inancını hatırlatıyor. Bu iye Türk kültür coğrafyasının ortak inançlarından olup, evin koruyucu ruhu olarak bilinir⁷⁶.

İye, mistik-mitolojik izahlarda da sahip anlamında kullanılır. Yerikleyen kadına yeriklediği şey düşmanda da olsa istenilip verimeli ve bu isteye düşman da anlayış göstermelidir. Aksi halde vermeyen kimse **günah iyesi / günah sahibi** olur.

Aydar/Ayder/Hayder:

Karaçuha'nın inanç etimolojisi bize **Aydar / Ayder / Hayder, Aybastı** gibi sahipliliği hatırlattı. Kars'da **Karaurgan** ve Karaçuha gibi yer adları ve soyisimler vardır. Kara veya Ak iyelerin toponomiye yansımışlıklarını örneklemek adına bize göre H. İsmailov önemli bir tespittir bulunmuştur. Buarada karaçalı fenalık yapan ara açan kimseleri tanımlamak için kullanılırken, bazen nazarlıklarda **karaçalı**'nın da yer aldığını hatırlıyoruz.

Türk kültürlü halkların birçoğunda olduğu gibi Uygurlarda da **boş beşik** sallanılmaz. İçinde bebek yokken sallanılan beşik için **'kara kuvveleri** çağırılmak olur kadagandır / yasaktır' denir. Bu durum Tabu konusunu düşündürmektedir. **Nazardan**

⁷³ Dr. Ali Sayar, *Türkistan ve Horasan'dan Anadolu'ya Bekdik Türkmenleri'nin Kültürü ve Kökleri*, Konya, 2008

⁷⁴ Hüseyin İsmailov, "Göyçe Folklor Muhiti" *Azerbaycan Birinci Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2002, / Birinci Azerbaycan Sempozyumu, Azerbaycan 1998 / Atatürk Kültür Merkezi yayınları, Sf. 167-177

⁷⁵ Hüseyin İsmailov, a.g.e

⁷⁶ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara 2006, s. 180-185.

/ Kemgözden korunmak ve kurtulmak için üzerlikten, muskadan ve Ayetel Kürsiden istifade edilir.

Kara Kura:

Doğu Anadolu yöresinde de Alkarısı ile ilgili inançlar çok yaygındır. Kimi yerlerde Alkarısı, Karakura diye ayrışır ki bize göre doğrusu da budur. Meselâ, Erzurum ve Erzincan çevresinde Alkarısı loğusa kadınlara değil, ahırda yatan atlara musallat olmuştur.⁷⁷ Gece ahıra girip atların yelesini örmekten hoşlanırmış.⁷⁸

Kara-Kura, Uyuyan insanları ve bilhassa kadınları ağırlığı ile basan bunaltıp rahatsız eden cin türünden bir varlık olduğu kabul edilir. Kars'ın Dikme köyünde kara-kura basmasından korunmak için, kara-kuradan muzdarip olan kadınların yastığının altına bıçak, özel bir **diken** veya **süpürge otu** konur.⁷⁹

Kars'ın merkez köylerinde **cin** ve **peri** türünden varlıklardan bahsedildikten sonra, o gücün zarar vereceğinden çekinilir. Tehlikeden korunmak için, konu değiştirilip kapatılmak islenir. Âdeta "iyi saatte olsunlar" dermişçesine "üstüne toprak serpin" veya "toprak atın kapatsın" denir. Toprağın örten, kapatan gücüne inanılır.⁸⁰

Kara Basan:

Turgay Kabak, Kara İyelerden Karabasan'ı Derinkuyuyu merkeze alarak ayrıntılı incelemiştir.⁸¹ Diğer taraftan **Karakura** diye bilinen güç, genel özellikleri ile **Karabasan**'ı andırıyor ve çok kere insanları uyurken boğan veya boğmak isteyen bir güç olarak tasarlanmaktadır.

Doğu Karadeniz'de Kara Kura, Çorap, pantolon gibi belden aşağıya ait giysileri yatağının altına koyarak uyuyan kimseleri kara kuranın basacağına inanılır. Halk arasında Üç harflilerin çorap türü giysileri çalıp sakladıkları inancı oldukça yaygındır. Antika değeri olan kıymetli kitapların da bazı üç harfliler tarafından alınıp saklandığı ve bunlara mani olan varlığın ise kebikeç olarak bilindiği anlatılır. Üç harflilerden bu tür kitapların korunması için üzerlerine "**Ya kebikeç**" yazılır.

Türk kültürü hıklarda **ters** motifi ilgili kara iyeye, algılayışı tersinden olduğu için, yapmasını istemediği şeyi yapması şeklinde söylenen bir iyedir. **Karakura** kişiyi basınca, 'gitme kal' denilir ise, hemen gideceğine inanılır.

"Kosova Türklerinde Karabasan adı yerine **Agırbasan** adı kullanılır. Ağırbasan'ın şapkalı ve korkunç bir yüzü olduğu söylenir, geceleyin uykuda iken Ağırbasan kişiye musallat olduğunda, eğer o kişi Ağırbasan'ın başındaki şapkayı çekerse zengin olacağına inanılır. Ağırbasan'ın etkisinden kurtulamadığı takdirde kişinin öleceğine inanılır."⁸²

Karabasan, uyku esnasında genellikle siyah bir gölge şeklinde görülen, kişinin üzerine çökerek hareket etmesini ve nefes almasını engelleyen olağanüstü bir varlıktır. "Karasan inancı ve bu türden kara iyelerin çeşitli isimlerle tanınması Türk

⁷⁷ N. Sarı, "Erzurum'da Alkarısı", **Halkbilgisi Haberleri**, İstanbul, 1930, Sayı 8, s. 11-13.

⁷⁸ C. Öztelli, "Albastı, Alkarısı Koruma ve Tedavisi", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1966, Sayı 209, s.42-61.

⁷⁹ Kaynak kişi; S. Çoşkunaras.

⁸⁰ Yaşar Kalafat "Eski Türk İnançlarının Kars Yöresindeki İzleri" 4. **Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Ankara 1992 sh. 149-169

⁸¹ Turgay Kabak, "Derinkuyu Yöresi Halk İnanışlarında Karabasan Motifi" **Doğu Karadeniz Araştırmaları**

⁸² T.Kotle, "Kosova-Balkanlar'da Türk Halk İnançları-I-" Prizren 2009, s. 41.

toplulukları arasında çok yaygındır. Bunlardan korunmanın ve verdikleri zararı gidermenin de çeşitli yolları olduğuna dair inançlar vardır. Bu konuda en fazla istifade edilen kaynak ayet ve hadislerdir.”⁸³

Karabasan, genellikle erkek görünümündedir ama bazen bir gölge veya **kara kedi** şeklinde de ortaya çıkar. Başında bir kasketinin olduğu söylenir. Uyuyan insanların üzerine doğru süzülüp ağızlarını kapatarak bunların nefes almasını güçleştirir. Ancak, sol avucunda üç delik vardır, bazı insanların bu deliklerin sayesinde nefes alarak kurtulduğuna inanılır. Karabasandan korunmak için yatağın altına metal bir şey (iğne, bıçak) konur veya dua okunur. Ayrıca karabasana; “Denizdeki kumları, gökteki yıldızları say gel,” denildiği vakit de hemen gideceği söylenir. Uyku sırasında karabasanın üzerine okunmuş kilitli bir iğne takılır veya başından kasketi çalınrsa, hiçbir yere kaçamayacağına inanılır. Yöre halkının inancına göre, karabasana tutup bir dilek tutanların dileği kabul olur.”⁸⁴

Kamos:

“Karabasana bazı yörelerde Kamos da denir” Kamos “Erlık’in taifesinden olan kara iyelerden bir şerir ruhtur. Bu ruh evde ve dışarıda yalnız başına uyuyanların üzerine ağırlıkları ile çöker, insanların çarpılmalarına ve ölmelerine sebep olabilir. Kamos daha ziyade geceleri etkili olur. Bazen iri bazen cüce ve börklüdür. Kamos bazen de bir kara kedi gibi görünür. Ayak sesi ve çıkardığı ses kedi mırıltısını andırır.”⁸⁵ “Bu ruhun fiziki yapısı hakkında birbirini tutmayan tasvirler ve buna bağlı inanç ve tasavvurlar da mevcuttur. Kamos’un bazen başında börkü olan iri yarı bir insan şeklinde görüldüğü, bazen kara bir kediyi andırdığı, bazı hallerde ise yine başında börkü olduğu halde iki karış boyundaki insan suretine girerek geldiğine inanılır. Kişiye zarar vermek için gelen bu meçhul varlığın çıkardığı ayak seslerini **kedi** sesini andıran mırıltılarını henüz uyku haline geçmemiş olan kişi duyup hissettiği halde hiçbir davranışta bulunamaz.”⁸⁶ “Uykuyla uyanıklık arasında olan kişi o geldiği zaman geldiğini hissetmekle birlikte kurtulmak için herhangi bir harekette bulunamaz. O, bazen iri yarı bir insanken bazen de bir karış boyundadır.”

Harput’ta Kamos’a ya da Kara-kura’ya atfedilen, insanın üzerine çullanıp onu nefessiz bırakma özelliğine sahip kötü varlık, Doğu Karadeniz’de **Kara Koncolos** olarak da bilinir.”⁸⁷ Karabasan’a “**Hıbilik/Gıbilik** (Malatya), **Kapoz** (Bingöl), **Kâbus**, **Abdülmay** (Adana), **Cazı/Kırım Cazısı**, **Mayısa**, **Hobur-Ubur**, **Dağ adamı**, **Cika**, **Davaro/Ağırbasan** (Doğu Karadeniz) vs. gibi isimler de verilir. Aynı yaratık Hendek’te; “**Karabasan**”, “**Ağırbasan**”, “**Congul**” ve “**Koncolos**” gibi isimlerle debililir.”⁸⁸

⁸³ T.Kotle, “Kosova-Balkanlar’da Türk Halk İnançları-I-“ Prizren 2009, s. 41.

⁸⁴ Esmâ Şimşek, “Hendek Efsaneleri Üzerine Bir Değerlendirme”, I. Uluslar Arası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu 2006, s.7

⁸⁵ Rıfat Aras, **Harputta Eski Türk İnançlarının İzleri ve Halk Hekimliği**, Ankara, 1995, s.36-37; Ayşe Duvarcı, “Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar”, Krş. Turgay Tabak, a.g.e.

⁸⁶ Rıfat Aras, **Harputta Eski Türk İnançlarının İzleri ve Halk Hekimliği**, Ankara, 1995, s.36 Krş. Turgay Kabak a.g.e.

⁸⁷ Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalcı yay. İstanbul, 2010, s. 57, Krş Turgay Kabak a.g.e.

⁸⁸ Esmâ Şimşek, Hendek Efsaneleri Üzerine Bir Değerlendirme, I. Uluslar Arası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu, 2006, krş. Turgay Kabak, a.g.e.

Baba ile ilgili rahatsızlıkları veba ile izah edenler, halk arasındaki “**Daun Vura**” “**Daun Çıka**” tabirlerini de kısaca **Taun/Daun** hastalığı ile bağlantılayarak izah etmektedirler.

Ancak; “Baba çıka” kargışı bir toplumu hedef alan sâri ve yaygın bir hastalıktan ziyade, kişiye münferiden musallat olan bir musibettir. Kamos kara iyesinin yerel isimlerinde birisi olan “**çika/çıka**” bize bu çağırımı yaptı. Ayrıca daun vuran veya daun çıkan kimsenin daha ziyade görünen yerlerinde yara çıkar.

Kamos, Harput ve yöresinde görülen kara iyelerden bir şerir ruhdur. Bu ruh evde ve dışarıda yalnız başına uyuyanların üzerine ağırlığı ile çöker, insanların çarpılmalarına ve ölmelerine yol açabilir. Kamos daha ziyade geceleri etkili olur. Bazen iri, bazen cüce ve börklü olan bastığı kimselerden borkünü kapam kimsenin elinde bork büyüklüğünde altın kaldığına inanılırken Kamos çok kere de **kara kedi** gibi görünür. Ayak sesi ve çıkardığı ses kedi mırıltısını andırır.⁸⁹ Kamos'un bastığı kişi kanının çekildiğini, damarlarının kurduğunu sanır.⁹⁰ Kamos çeşitli vücut yapılarına girebilme özelliği gösterebilen kara iyelere tipik bir örnektir. Kişiye verdiği manevî ağırlıkla Kamos, eski Türk inançlarından ve bastığı insanların ruhunu yeraltının karanlık dünyasına götüren Körmös'ü hatırlatıyor.⁹¹ Yeraltının “**Ötkerler**”, “**Yaman üzültler**” ve “**Aynalar**” gibi güçleri ile benzeşmektedir.⁹² Ayrıca kâbus kelimesi ile de mahiyet itibariyle ortaklıkları vardır.

Karavura:

Sivas Yöresi'nde Karabasan'ın “Dul ya da yalnız yaşayan kadınlara uyurken geldiğine, onlara ağırlık hissettirdiğine ve onları evlenmeye zorladığına”⁹³ inanılır. Yörede Karabasan ile ilişkili bir başka inanış da Karavura inancıdır. “Karavura alkarısının erkeklere musallat olanıdır. Avuç içi delik olanı insanı korkutur, delik olamayana ise öldürmüştür. Bir adamın üstüne avuç içi delik olanı çöker, o da korku ile onun kavuğunu alırsa insan şeklini alıp ona hizmet edermiş.”⁹⁴

Derinkuyu İlçesi'nde de Karabasana inanılmakta ve karabasan ile ilgili pek çok şey anlatılmaktadır. Yörede, karabasana “**Varahda, Kara oda, Ankebut, Al basması**” gibi isimler de verilir ve genellikle ağzı açık olarak sırt üstü yatıldığında mutlaka karabasanın görüldüğüne inanılır⁹⁵.

Güleybani ve Erdo:

Tahtacılar da halkın inancına göre **Güleybani, Erdo** gibi cinler geceleri erkek ve kadınlar evden çıkıp bir yere gidince onlara zarar verebilirler. Bunların zararlarından korunmak için insanların yakalarına iğne türünden şeyler takılır.⁹⁶

⁸⁹ **Kedi**, bilhassa kara kedinin ursuzluğu inancı Türk kültür coğrafyasının sair yörelerinde olduğu gibi Rize ve dolaylarında da vardır. Sürmene'deki bir inanca göre kedi saç ayağının altından geçirilir ise artık yavrulayamaz imiş. Sabahleyin Kara kedi görmek o günün uğursuz geçeceği şeklinde yorumlanır

⁹⁰ Kamos'un teshisini Rifat Araş yapmıştır. R. Araş, **Harput'da Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği**, Ankara, 1995, s. 36-37.

⁹¹ A. İnan, **Şamanizm**, s. 39.

⁹² Z. Gökalp, **Türk Medeniyet Tarihi**, İstanbul, 1976, s. 84-85.

⁹³ Kutlu Özen, **Sivas Efsaneleri**, Sivas, 2001: s. 354

⁹⁴ Kutlu Özen, a.g.e. kar.Turgay Kabak, a.g.e.

⁹⁵ Turgay Kabak, a.g.e.

⁹⁶ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları V-VI Dedem Korkut Yukarı Eller, Lalezar**, Ankara, 2008, s. 273-281

Tahtacılar'daki Güleybani inancı Anadolu Türklerindeki **Gülyabani** olmalı. **İğne** türünden batıcı ucu sivri cisimler **nazarlıklar** ve **kara iğelerin** yakalanmalarında, onların esir edebilmede de kullanılmaktadır. Diğer tarafta nazarlıklarda kullanılan hayvan kafaları, çok kere boynuzlu iken, Kenger gibi koruyucu otlar da çok kere **dikenlidirler**.

At Binen Cin:

Türk kültür coğrafyasının diğer halklarında olduğu gibi Hal Ahtacılar da atları biner. Böyle at terli olur. Sabahleyinki terinden onun hal tarafından gece binildiği anlaşılır. 'gece atı hal binip çapır' denir. Kara iyeler tarafından binilip koşturulan atlara iyi gözle bakılmaz. Bu tür atlara '**Hal binen attır**' denir. Halı yakalamak için atın sırtına hal binince yapışıp kaçamayacağı bir şeyler sürülür.

Hasanan aşiretinde de "**at binen Cin**" inancı vardır. **Meryaman** olarak bilinen bu varlık ahırdaki atları binmekte terletmekte, yevelerini örmekte, yakalanıp giysisine iğne batırınca esir alınabilmekte, eli bereketli ve becerikli bir esir olarak insanlar tarafından çalıştırılmakta, iğnesi çıkarılınca özgürlüğüne kavuşmakta, kendi âlemine dönünce özeleştirilerek vermekte ikna edilemez ise ceza olarak hemcinsleri tarafında öldürülmektedir.⁹⁷

Cin Binen At inancı Ağrı'daki Karapapak Türklerinde de vardır. Atları binip terlettiğine onların yevelerini ördüğüne inanılır. Bu toplumda bu varlığın ismi **Cingoloz** olarak bilinmektedir. Ayrıca bölgede Cingoloz deresi vardır.⁹⁸ Cingoloz etrafında birbirinden çok da farklı olmayan değişik inançlar oluşmuştur.⁹⁹

Hasananlı Halk inanmalarındaki bir diğer kara iye de **Mêristê'** (yatakların Kocası) dir. Yatak yüküklerinin üzerinde yaşadığına inanılır ve bununla daha ziyade haylaz çocuklar korkutulur.¹⁰⁰

Ses Alan:

Geçmişte Kars'da "Ses Alan" diye bilinen bir kara iyenin varlığından bahsedildiğini hatırlıyoruz. Geceleri bilhsasa eşğin dışında sesli ağlayan bağrıarak konuşan genç kızları korkutmak için uyarı unsuru olarak kullanılırdı. Tatar Türk halk inançlarında da birçok kara iyenin varlığından hareketle çocuklar korkutulmuş uslu olmaları sağlanılmak istenirdi.

Azerbaycan Avşarlarında yağmur duasına çıkılınca yağmurun iyesi çağrılır ona seslenilir. Güneş tutulunca gürültü yapılarak kara iyelerin kovulması suretiyle bereket kaynağı güneşin önünün açılması ile bereket kaynağı yağmurun iyesine seslenişin ortak bir yanı vardır. İslam inancında her yağmur tanesinin bir meleğin kanadında yeryüzün indiği inancı vardır.

Elk:

Elk halkın "üç harfliler" şeklinde kodladıkları varlıklardandır. Bunlar doğum yapan hanımlara musallat olurlarken geceleri ahırında bağlı olan atlara da binerler. Anadilleri Türkçe ve Kürtçe olan Ardahan Avşarlarında doğum yapan hanımın saçlarının ucu kendi ağzına sokulur. Böylece 3 harflilerden korunacağına inanılır. Ayrıca anne adayının yastığına **iğne** batırılır. Bu 3 harfli ile ahırlarda atları binen

⁹⁷ Kaynak kişi, a.g.ş.

⁹⁸ Kaynak kişi; İbrahim Yıldırım

⁹⁹ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri**, Ankara 2010, s. 110-111 6.

Bsk. Ankara Berikan yayınlar

¹⁰⁰ Kaynak kişi; Kerem Karakurt,

varlık ayıdır. İsmi **Elk** olan bu yaratık kapalı yerlerde binerek terlettiği atların saçlarını örür. Elk çok kere kadın kılığında ve **kadın görünümündedir**. Bunun tarafından binilmiş atlar yorgun kulakları dikilmiş ve terli olurlar. Halk arasındaki anlatılara göre Elk türünden canlılarla yaşayan aile kuran insanlar da vardır. Yakalanması için atın sırtına zift sürülür böylece bindiği atın sırtına yapışıp kaçamayacağı için ele geçirilmesi kolay olur. Yakalandıktan sonra yakasına takılan **iğne** ile esir alınmış olunur. Kurtulup kaçabilmesi için yakasındaki iğnenin bir şekilde çıkarması gerektiğine inanılır.¹⁰¹ Bu tespitite loğusa hanımları bastığı bilenen al karısı ile **At Binen Cin**¹⁰² olarak da bilinen kara iyenin özellikleri elk birleşmiştir. Elk farklı bir kara iye de olabilir Al karısının yerel ismi de olabilir. Kaynak iki ayrı varlığı bir kimlikte birleştirmiş de olabilir. At Binen Cin Kars ve Ağrı yöresinde çok küçük boyutlu bir insanı andırır. Yusufeli yöresinde bu cin **At Cini** olarak bilinir ve fonksiyonu da **At Basması, olarak** tanımlanır.¹⁰³

Uylak/Uylah:

Yusufeli ve çevresinde bilinen bir kara iyedir. Bunlar geceleri insanlara adları ile hitap ederek onlarla dalga geçerler. Bu uygulamaya **uylamak** veya **huylamak** denir. Halk bunları cin olarak kabul etmez, hayali varlıklar olarak niteler. Bunlar da çeşitli hayvan şekillerine girerler, insanların ardı sıra onları takip ederler geceleri korkuturlar.

Meşe Adamı/Germekoçi: Yarı kurt veya ayı belden yukarısı yarı insandırlar. Olağanüstü taklit gücü vardır. Çok çeviktir. Daha ziyade avcıların karşılaştıkları insanlar için zararlı olabilen bir kara iyedir.

Çarşamba Hatun:

İran Afşar Türklerinde **Çarşamba Hatun** diye bilinen bir inanç vardır. Bu hatunun evlere girip mutluluk getirdiğine inanılır. Bu inancı uyarılama adına

¹⁰¹ Yaşar Kalafat, "Ardahan Sözlü Kültüründen Damlalar III" **Serhat Kültür Tarih Kültür Haber Dergisi**, Ocak-Şubat 2011, s. 40-42

¹⁰² Işık çalmakla kara iyeler arasında da inanç içerikli bir bağ kurulmuştur. Işık çalmanın yerli yersiz çalmanın kapalı yerlerde çalmanın "üç harflileri/cinleri" davet ettiğine inanılır. sofrada yemek yenirken ışık çalınması halinde görünmeyenler tarafından bereketin kaçırılacağı inancı çok yaygındır.

Bununla beraber, bilhassa atların su içme esnasında hafiften ışık çalınmasının suyun içilmesine yardımcı olduğu inancı nasıl açıklanabilir?

Atlara bilhassa ahırda bağlı atlara at binen cin gibi bazı bu tür özel varlıkları musallat olduğuna inanıldığı bilinmektedir.

Diğer taraftan atların insanoğlunu koruyabildiği bazı güçlerinin olduğuna dair da inançlar vardır. Doğu Anadolu'da ve Azerbaycan'da bazı yörelerde doğumun kolay olması için anne adayının al basması gibi şeylere uğramaması için eşiğin önünde ateş yakılır ve erkek at kişnetilir. Suya gelince durgun suyun kara iyeler ve akarsuyun ak iyeler için yataklık yaptığı mealinde inançlar da vardır. Hayvan kesilince onun iç organları **yatan suda** (durgunsuda) temizlenmemelidir. Su- ışık üç harfliler ve at arasında bir bağın varlığı nasıl izah edilebilir. Muhtemelen cin türü varlıkların fonksiyonlarına ve etkinlik alanlarına dair bilgi ile bu nokta aydınlanabilir.

Suyun durgun veya akıntılı olması hallerinde farklı hikmetlere sahip olduğu inancı bu bulguda da karşımıza çıkmaktadır. Edinilen intibada durgun sular suda yaşayan kara iyelerin akan sular ak iyelerin mekânı mıdır? Al karısının değirmenlerin harkında yaşadığı ciğerini kaptığı loğusa hamının ciğerini subaşlarında yediği şeklinde inançlar da vardır.

¹⁰³ Yaşar Kalafat, "Karşılaştırmalı Yusufeli Halk İnançları", **Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu Bildirileri**, Editör Muammer Demirel, Mustafa Akıllı, Yusufeli Belediyesi, İstanbul 2010, s.371-383

Çarşamba günü her evden bir hanım evin damına çıkar. Onun bir elinde **demir şiş** diğer elinde de kavurga vardır. O damın üzerinde şişle bir dikdörtgen çizer İkinci Hanım kavurgayı eker gibi yapar ilgili Türkçe duayı okur ve Nevruz uygulamaları devam eder. Bu özellikleri ile Çarşamba hatun, Kara İye değil, kara iyenin olumsuz etkilerini gideren adeta ak iyedir.

Karakoncalos:

Kars'da **Karakoncalos** diye bilinen bir kara iyenin varlığına inanılır. Kışın çıkması ve yazın gelmesi için yapılan tekerleme türü dualarda ismi geçen bu iye soğucu temsil eder. Bu inanç ve iye batı Anadolu'da da bilinir. Bu arada "**Yer berdelacı**z gök de aciz" denilir. Halk seyirlik oyunlarında kara giysi soğucu kışı ve ak sıcağı yazı temsil eder.

Hemşin yöresinde varlığı bilinen bir kara iyedir. Kısa ve iri yapılı her tarafı kıllarla örtülü bir yaratıktır. Yılın son ayının son haftası ile ilk ayının ilk haftasında görülür. O, özellikle yiyeceklere ve ambarlara musallat oluşu ile bilinir. **Karadan** nefret ettiği için onun çıkacağı zamanlar ambar kapıları kömürle karartılırdı. Daha ziyade ikindiden sonra ve gece insanların karşısına çıkar ve demir dili yün tarağı/tapul tarağı ile insanlara zarar verdiğine inanılır. Korunmak için onun sorularına içerisinde kara kelimesi geçecek şekilde cevaplar verilir. Mesela ismim Kara Mürsel, Kara Köyden geliyorum, Kara Dağa gidiyorum gibi. Erkek ve dişisinin de olduğuna inanılan congoloz tarafından beğenilip kaçırılmaya karşı tedbirli olmak üzere kişi "adım Musa, boyum kısa, kendim köse" gibi ifadeler kullanılmış. Congoloz sair zamanında deniz kenarında elek ile¹⁰⁴ kum edinmeye çalışmış ve bu ona verilmiş bir ceza imiş. Congolozdaki kömür kara, çirkin görünme ve akşamdan sonra etkili olma motifleri ilginç olmalı. Diğer taraftan kara Türk halk tefekküründe adeta bir koddur Türk Halk İnançlarında Kara Congoloz'un ismi ile ayın tutulmasında ismi geçen Cingoloz ismi arasındaki benzerlik de anlamlı olmalı.

Bu iye de gök iyeleri ile yeryüzünde yaşayanlar arasındaki bağlantıyı gösteren iyelerdendir. Cangolaz, Ayı ve çok kere de güneşi koruyan iki görevli köpek uyuyunca onu yemek için gelen dev **yılanın** adıdır. Güneş tutulunca insanlar gürültü yaparak görevlilerin uyanmalarını amaçladıkları, şeklinde bir inanç vardır.¹⁰⁵

Kırşehir'de Zemheri (Ocak) ayında çocuklar gece dışarı çıkarılmaz, **Karagonculoz, Seyyidivakkas/Seyit Vakkas** isimli varlıkların çocukları kaçıracağı söylenir.

Behur:

Hemşinden yapılmış bir tespittir. Behur bir öznenen ziyade muhtemelen yapılan fiilin adıdır. Çürükay/ Temmuz son haftası ile Ağustos'un ilk haftası arasında çok kısa bir an yaşanır ki, yıldırım çakması gibi çok kısadır. Bu olay **suyun** içerisinde canlı ve cansız her şeyi etkilemektedir. Kumaş parçalarını çürütür insanların su ile temas halindeki kısımlarında benekler oluşur. Behur'un bu tesirinden kurtulabilmek için suya bir **demir** parçası veya **çivi** atılmalıdır. Demirin Behur'u çekeceği ve canlıların zarar görmesini önleyeceğine inanılır. Demir'in Türk kültürlü halklarda koruyuculuğuna inanılan bir kod olduğu bilinmektedir. Nitekim Hemşin yöresindeki "**Çuh Tedavisi**" nde kızgın ateşte ısıtılmış saban demirinin bakır leğen içerisine

¹⁰⁴ Y. Kalafat, "Türk Halk İnançlarında Kara", *Uluslar arası 4. Türk Kültür Kongresi Bildirileri* Ankara, s.274-282

¹⁰⁵ Yaşar Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, Dedem Korkut Aşağı Eller*, Berikan yayınları, Ankara, 2008 s. 147

konulduğunu ve üzerine yavaş yavaş su döküldüğünü nazardan hastalanmış kimselerin bunun buharına tutularak tedavi edildiğini biliyoruz.

Kedi:

Bilhassa kara kedinin ursuzluğu inancı Rize ve dolaylarında da vardır. Sürmene'deki bir inanca göre kedi saç ayağının altından geçirilir ise artık yavrulayamaz imiş. Sabahleyin Kara kedi görmek, o günün uğursuz geçeceği şeklinde yorumlanır .

“Kara kedinin kestiği yol geçilmez” inancı vardır. Beklenilir ya yol değiştirilir veya başkası geçtikten sonra geçilir. Keza iki erkeğin arasından bir kadın geçmez. Birinci de kedi basar ikinci de erkek basar inancı vardır. Sır sahipleri hal sahipleridirler sırlarını açmazlar. Sır ehlini kıskananlar **cadılar** ve **kara kedilerdir**.

Cazı/Kuyruklu/Poçikli:

Cazı, cadı inancı Doğu Karadeniz halk inançlarında çok yoğundur. Daha ziyade kedi veya örümcek şeklinde görüldüğüne inanılır. Loğusa hanımlara musallat olur anne ve bebeğinin ciğerini yiyen kuyruklu bir yaratıktır. Parmak büyüklüğündedir ve kuyruğu sadece suda görünebilir. Gözleri insan gözlerine benzer. Bir kısım cazılar insanları öldürürlerken bir kısmı öldürmezler. Inanca göre cazılar olabilecekleri tahmin edebilirlermiş. Can alacak cazının can almadan kuyruğunun sızladığına inanılır. Bu varlık, öldürme işlemini avının kanını emerek ve ciğerini yiyerek yapar. Cazıyı dövmek veya öldürmek isteyen kimse onun hangi şekle girdiğini bilip o halindeyken dövüp veya öldürmesi gerektiğine inanılır. Cazı etrafında Trabzon ve Rize halk inançlarında efsaneler oluşmuştur.¹⁰⁶Çeşitli hayvan donlarına bilhassa **Merkep**, **Keçi** donlarına giren, bazen körpe bebek gibi görünen ve bazen da tabut şekline giren bu iyenin görüldüğü coğrafya da çok geniştir. Doğu, Kuzey Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta da bilinmektedir¹⁰⁷.Cadı kelimesi giderek anlam kaymasına uğramış arabozan, **kara büyü** yapan, kara ruhlu çirkin kadın kişi tiplemesine dönüşmüştür. Ardanuç'un **Ferhat İle Şirin** Efsanesindeki ara vuran, bozan kadın hile yaparak onların birleşmesini ebedi engeller.

Halk inanmalarında kadın kişiye, çocuksuz kadın kişiye, dul kalmış kadın kişiye bazı majik muhtevalar mal edilmiştir. Gelin kınası karmak, kız istemesine gitme ve benzeri durumlarda bu tür hanımlara izleri kırsal kesimlerde yaşamakta olan bazı uğursuzluklar yüklenilmiştir.

Saha Türklerinin yaşayan halk inançlarına göre, eğer **Üöre** dönüşen kimse kandin ise kocasının, eğer erkek ise karısının yeni kocası hortlamak suretiyle ızdırap verdiğine inanılır. Ayrıca Saha Türklerinde özellikle evlenemeyen çok gecikmiş kızların **Üöre** dönüşebilecekleri inancı vardır.¹⁰⁸.Orta Anadolu'nun bazı bölgelerinde ilk eşi öldüğü için bir süre sonra evlenme kararı alan erkek, yeni evliliğini yapmadan evvel ilk eşinin mezarına gider onunla halleşir adeta helâlik alır.

¹⁰⁶ Yaşar Kalafat, *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları IX-X, Makedonlar, Arnavutlar, Torbeşler, Çingeneler, Türkmen-i Sahra, Lazlar, Yörükler, Varsaklar, Çiğiller, Musallalılar, Koçu Babalılar, Çeritler*, Berikan yayımları, Ankara, 2007 s.110-139

¹⁰⁷ Yaşar Kalafat-Ahmet Doğan, *Kuzey Irak'ta Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları*, Ankara, 1995

¹⁰⁸ Muvaffak Duranlı, “Saha Türklerinin Demonolojik varlıklarından üör ve Sosyal Yaşamda Üstlendiği Fonksiyonlar”, *Motif Akademi halk Bilimi Dergisi*, 2008/2 s. 11-23; Yaşar Kalafat “Muvaffak Duranlı'yı Okurken”, *Türk Halk İnançlarından Mitolojiye-1, Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları*, Berikan, Ankara, 2009, s. 221-234

Azerbaycan Türk kültür coğrafyası bölgelerinden Lenkeranda oğlan evinden gidecek hediye paketini kız evinde '**Başı Bütöv**' bir hanım açar. Başı Bütöv dul olmayan eşi ve doğurmuş olduğu çocukları bulunan hanımdır. Seyidneslinden bir hanımın olması tercih edilir. Seyid neslinden hanımların bu tür meclislerde olmaları ve dualarının alınmasına dikkat edilir.¹⁰⁹

Kamızmda, **dul kadına** özel önem verilir, himaye edilir. "Allah bunu kesti, sen kesme" denir. **Kındık Enesi** (ebe) anneden daha fazla önemsenir. Kındık Ene, çocuğun annesinden önce gördüğü için itibarlıdır. "Bebek ebesine benzer inancı vardır. Sütü olmayan annenin bebeği ebesinin sütü ile beslenir."¹¹⁰

Azerbaycan Dağlılarında **cadıyı / büyüğü** bozmak için o bulunur içi boşaltılıp ayakyoluna / Tuvalete atılır veya toprağa gömülür.

Türk Kültürlü halklardan Dağlıların inancına göre ayağına **süpürge** deyen kimse onun üzerine **tu tu tu** yaparak tükürür gibi davranmalıdır. Bu inanç bu coğrafyanın diğer halklarında da vardır. Bunu yapmayanın iftiraya uğrayacağına inanılır. Süpürge-cadı-kara büyü bağlantısı ile ilgili inançlar da yaşamaktadır.¹¹²

Gök Vurması:

Acara'da Türklerin bir inanca göre ceviz ağacının altında yatılmaz. Bu inanç Nahçıvan'da da vardır. Ağaçlarla ilgili bu tür inançlar bilinir. İnanca göre cevizin altında yatan yağmur yağınca "**Gök vurur**" Göğün vurması yıldırım düşmesine yol açar ancak bu ismin verilmesi bize çok ilginç geldi. Keza kavak ağacının altında da yatılmaz. O'nun solunumunun insanı boğabileceği inancı vardır.

Gul Vurdu:

Hasanmalı aşiretinde bir başka kara iye de **Gul Vurdu**'dur. Bu iyenin vurduğu kimsede kara lekeler oluşur ve vurulan çocuk ise ölümlü inancı vardır. Gul Vurdu'dan korunmak için iğne, demir türü şeyler takılır.¹¹³

Koça/Kopça:

Koça veya **Kopça** tedavisindeki duadan anlaşıldığına göre bu hastalığa yol açan gücün de bir kara iye olduğu söylenilebilecektir. Rize'de Koço veya Kopça olarak bilinen ve bilhassa ellerde çıkan sert mantar Anadolu'nun diğer yerlerinde **siğil** olarak bilinir. Tedavisinde bizim doğu ve batı Anadolu'dan yaptığımız tespitlerde kibrit çöpü kullanılır, yanılmıyorsak dolun ayda İhlâs süresi okunarak tedavi edilirdi. Bazı yörelerde okunurken üzerine arpa sürülür sonra bu arpalar çürümeğe bırakılır ve arpalar çürümeden koça/kopçaların düşeceğine inanılır. Rize'deki tedavide okunan dualar Abdulkadir İnan'ın eski Türk dininden yapmış olduğu dua tespitlerini andırırlar.

SONUÇ:

Bazen ak iyeler ve bazen de kara iyeler **aru töz** ve **kara töz** olarak, kadim inanç sisteminin asli unsurları olarak yaşanan hayatın içindedirler. Onları sistemin

¹⁰⁹ Yaşar kalafat, "Afşar/Avşar'larda Halk İnançları" **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, dedem orkut Yukarı Eller**, Ankara 2008 s. 147-165

¹¹⁰ Yaşar Kalafat, "Yakut Saha Türk Halk İnançları" **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, Halk İnançlarından Mitolojiye-1** Berikan, Ankara 2009, s. 197-221.

¹¹² Yaşar Kalafat, "Antalya Yöresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Süpürge İnançı", **20. Yüzyılda Antalya Sempozyumu**, 22-23 Kasım 2007, Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayına haz. Doç. Dr. Mustafa Oral, Antalya, 2008, s.259-266

¹¹³ Kaynak kişi, a.g.ş

içerisinde yok saymak mümkün olmadığı gibi günümüze kadar gelebilen mahiyetleri ile onların Türk kültürlü halklardan Muhammedî, İsevî ve Musevî toplumlarının inanç dünyasında yer aldıkları da bir gerçektir. Onlarda bu devamlılık başlangıçtan itibaren bir tek olan dinin doğal sonucu mudur? Bir olan ilmi; tatbiki, nazarı ve manevî olarak ayırmış olma hatasının bir sonucu mudur? Yoksa halk inançlarının bu alanı için yanlış anahtar mı kullanılmaktadır? Bazı araştırmacılara göre, alkarısı örneğine konulan teşhiste olduğu gibi bu tür ortak inanç tezahürleri dinî kültürün toplumlarda geçiş göstermesinin bir sonucudur¹¹⁴. Bu sorular araştırmalar sürdükçe uzun süre daha devam edecektir.

¹¹⁴ Hatice Kübra Uygur Ak, "Postnatal Deprasyonun Halk İnanışındaki Karşılığı: Alkarısı Midyat Örneği", Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, VIII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi (22-24 Kasım 2011) İzmir